

«MORAL ENTREPRENEURS»¹, ΚΙΝΟΥΜΕΝΕΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑΤΑ Το βιοπολιτικό στα μετακομμουνιστικά Βαλκάνια

MARIELLA PANDOLFI

*Τι κάνει η Διεθνής Οργάνωση για
τη Μετανάστευση (ΔΟΜ//ΙΟΜ) [...]:
γρήγορη ανθρωπιστική
αντιμετώπιση αιφνίδιων κυμάτων
μεταναστών, προγράμματα
ενσωμάτωσης μετά την εκδήλωση
της επείγουσας κατάστασης,
επιμόρφωση και ανάπτυξη
ικανοτήτων για τα στελέχη, μέτρα
κατά του λαθρεμπορίου ανθρώπων.*
Φυλλάδιο της ΔΟΜ, 2000

*Το να μη λες τα πράγματα
με τ' όνομά τους, μεγαλώνει
τη δυστυχία του κόσμου*

ALBERT CAMUS

Η Mariella Pandolfi διδάσκει
κοινωνική ανθρωπολογία στο
Πανεπιστήμιο του Μοντρεάλ.
Η πρόσφατη έρευνά της
επικεντρώνεται στο θέμα
της «ανθρωπιστικής βιομηχανίας»
και στις αλβανικές ταυτότητες.

*Πρόλογος: χάραξη συνόρων*²

Συγγραφέας των συνόρων, συγγραφέας των ορίων, ο Claudio Magris (1991), ισορροπώντας ανάμεσα στις ευρωπαϊκές κουλτούρες της Ανατολής και της Δύσης, σχολίασε με γόνιμο τρόπο την πολύπλοκη επικαιρότητα των συνόρων.

[Τα σύνορα] πεθαίνουν και επανέρχονται, μετατοπίζονται, εξαφανίζονται και ξαναφαίνονται απροσδόκητα. Σημαδεύουν την εμπειρία, τη γλώσσα, τον κατοικημένο χώρο, το σώμα, υγιές ή άρρωστο, την ψυχή με τους διχασμούς της, την πολιτική με την παράλογη τοπογραφία της, το εγώ με τον πολυθρυμματισμό του και τις επίπονες ανασυνθέσεις του, την κοινωνία με τις υποδιαίρεσεις της. (Magris 1991:12³)

Η χάραξη του συνόρου είναι επίσης το ρίζωμα της μνήμης, η παραχώρηση διάρκειας στο χώρο ή, όπως το υπενθυμίζει ο Braudel (1986), η διαιώνιση των ορίων ενός χώρου. Στην ιστορία των κοινωνιών και των ανθρώπων, το σύνορο φαίνεται περιθωριακό ως εμπειρία, ως όριο και ως διακινδύνευση ως κεντρική όψη της υποκειμενικότητας· κυρίως απέναντι στις πολύ πιο βίαιες και δραματικές όψεις των πολύπλοκων ταυτισιακών πραγματικοτήτων, του αποχωρισμού που μας απομακρύνει από τους άλλους ή των κλειστών θυλάκων σ' ό,τι έρχεται απ' έξω και στην επιμειξία.

Η θεωρία των φυσικών συνόρων γεννιέται στον 19ο αι. από την πεποίθηση ότι η ίδια η Φύση οφείλει να προσφέρει στους ανθρώπους τόσο τα όρια όσο και τη κατεύθυνση των κινήσεών τους και της ανάπτυξής τους. Το φυσικό σύνορο φαινόταν, εκείνη την εποχή, σαν εκ των προτέρων δεδομένο, σαν ιδανικό για κατάκτηση ή πραγματοποίηση. Μπροστά σ' αυτό το φυσικό γεγονός χανόταν κάθε τεχνητός και τυχαίος χαρακτήρας του ιστορικού και πολιτικού συνόρου, παρόλο που είχε χαραχθεί από τη βία και τον πόλεμο· δεν απόμενε παρά μια γραμματική των διαφορών σημαδεμένη από το ιδανικό συντακτικό των συνόρων. Λεγόταν, για παράδειγμα, για τα Πυρηναία ότι συνιστούσαν «το πιο τολμηρό και αποφασιστικό όριο της φύσης» τη στιγμή που τα Ουράλια δήλωναν με κάποιο μαγικό τρόπο, το «φυσικό» σύνορο της ανατολικής Ευρώπης. (Zanini 1977:19)

Οι ιστορικοί των περασμένων αιώνων έδωσαν σημασία στα σύνορα για να παρατηρήσουν τις αλλαγές που συνέβαιναν στις σχέσεις μεταξύ του Έθνους, του Κράτους και της επικράτειας και τα οικονομικά, νομικά και πολιτικά συστήματα ερευνήθηκαν μέσα από ένα πρίσμα υπερσυνοριακό. Ωστόσο μ' αυτό τον τρόπο, παραμέλησαν συχνά την πολιτισμική διάσταση στις παρατηρήσεις τους και, κατά συνέπεια, όλο το συμβολικό δυναμικό των συνόρων, για το οποίο δεν μιλάει κανείς στις συνθήκες και τα νομικά κείμενα.

Το σύνορο αποβαίνει τόπος εξουσίας τη στιγμή που γίνεται πραγματικότητα: όλα τα τείχη, οι τοίχοι, οι πέτρες μαρτυρούν μια εναρξιακή ή καταληκτική βία. Ωστόσο το όριο της εξουσίας ενός τοίχου ή ενός τείχους δεν στηρίζεται παρά στη θέληση αυτού που το ανεγείρει και το συντηρεί. Έτσι, τη στιγμή της καταστροφής του το 1989 το τείχος του Βερολίνου αποκάλυψε όλη του τη βία που ήταν χαραγμένη στην καθημερινή ζωή, στα απρόβλεπτα του ψυχρού πολέμου και τη νυχτερινή εμπειρία που έζησαν ορισμένοι κοντά στο τείχος και της οποίας έγιναν μάρτυρες της μέσω της απευ-

θείας τηλεοπτικής μετάδοσής τους. Αυτή η βία γέννησε και νομιμοποίησε, στην ευρωπαϊκή συλλογική μνήμη, μια πολιτική μνήμης εντελώς διαφορετική της προηγούμενης, γιατί θεμελιωνόταν στην εγκατάσταση ενός συνόρου, ανάμεσα σ' ένα παρελθόν και σ' ένα παρόν, που δεν ήταν ούτε φυσικό ούτε υποστηρίξιμο. Αυτό το τείχος, που κατάρρευσε μπροστά στα μάτια των πολιτών του κόσμου, σήμαινε το τέλος των εθνικών ιθαγενειών του 19ου αι. και της σύμφωνης με την έννοια του Κράτους-Έθνους κουλτούρας που διάρθρωσαν τα εδάφη, τα σύνορα, τις μετατοπίσεις πληθυσμών και τους αντιπροσωπευτικούς και νομοθετικούς θεσμούς.

Στη δεκαετία του 1990 το τείχος που σημάδευε το σύνορο μεταξύ Ανατολής και Δύσης μετατοπίστηκε στις άκρες της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης: ενισχύθηκε, από τη μια μεριά, με τα εμπόδια που τέθηκαν στο όνομα της νομιμότητας και της ενίσχυσης ενός μόνον κράτους-έθνους και, από την άλλη, με συρματοπλέγματα που τοποθετήθηκαν στο όνομα της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης, των ανθρωπιστικών οργανώσεων και της νέας γεωπολιτικής διαμόρφωσης των μετακομμουνιστικών Βαλκανίων.

Το συρματοπλέγμα στην Πρίστινα και τα Τίρανα

Σήμερα, τα σύνορα στο Κόσοβο κηδεμονεύονται από αυτούς που καταφθάνουν έχοντας στις αποσκευές τους «το εφήμερο» των φιλανθρωπικών επιχειρήσεων σε πλανητικό επίπεδο ή αυτούς που επιβάλλουν τις ομοιογενοποιητικές πρακτικές της ανθρωπιστικής βοήθειας. Έτσι, στη διάρκεια των τριών τελευταίων ετών, στο ίδιο το κέντρο της Πρίστινα, της υποταγμένης στις ενέργειες των νέων στρατιωτικο-ανθρωπιστικών στρατηγικών, ύψωσαν εμπόδια και συρματοπλέγματα, στρατιωτικοποίησαν οικοδομικά τετράγωνα και οι φρουροί της KFOR (η διεθνής στρατιωτική δύναμη στο Κόσοβο) χωρίζουν την πόλη με τα χαρακώματά τους⁴.

Σήμερα, η ζωή στο Κόσοβο σημαίνει να ξέρεις ν' αναγνωρίζεις αυτά τα σύνορα όταν διασταυρώνεσαι με τη μαζική παρουσία ένστολων, όπλων και τεθωρακισμένων, σημαίνει να μαθαίνεις να ζεις με το συρματοπλέγμα, με τα εμπόδια να αποκλείουν τη λεωφόρο, την ατέλειωτη αναμονή στα συνοριακά φυλάκια ελέγχου, με τους αστυφύλακες σε όλα τα σταυροδρόμια και τέλος με το μαύρο στρατιώτη στο χαρακώμα του να προστατεύει μια ορθόδοξη εκκλησία που δεν αποτελειώθηκε ποτέ, ένα βήμα από τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Πρίστινα. Στο Κόσοβο, το συρματοπλέγμα ρυθμίζει το παιχνίδι του ντόμινο που έχει ως αιτία την φαινομενικά χωρίς τέλος μετακίνηση εθνοτήτων: χθες, την εκτόπιση των αλβανόφωνων Κοσοβάρων, σήμερα των Σέρβων ή των τσιγγάνων στους «προστατευόμενους» θύλακες. Συρματοπλέγμα και επιτήρηση συγκροτούν ένα μοναδικό μηχανισμό εφαρμογής στο χώρο της εξουσίας.

Στην Αλβανία στα Τίρανα, όπου τα εμπόδια και οι ζώνες υπό κατοχή διατηρούν ωστόσο κάποια διακριτικότητα και όπου τα συρματοπλέγματα δεν ξεπερνούν ακόμα τους τοίχους που περιβάλλουν τις πρεσβείες και τις διπλωματικές

αποστολές, η διεθνής παρουσία και οι στρατιωτικές μονάδες τροποποίησαν βαθιά τις στρατηγικές ζωής. Το εφήμερο και η επείγουσα δράση (επείγον της δημοκρατίας, επείγον των νέων λογικών της αγοράς, της γραφειοκρατικής αποτελεσματικότητας, των θεσμών) καθώς και τα πρωτόκολλα δράσης, που εφαρμόζονται από τη διεθνή υγειονομική ζώνη επηρέασαν σε βάθος όχι μόνο τις στρατηγικές ζωής στα Τίρανα, αλλά επίσης τις σχέσεις των Τιράνων του διεθνούς προσκηνίου με τις άλλες πόλεις που αποδέχονται ακόμα τις προϋπάρχουσες λογικές εξουσίας. Στο κέντρο της πόλης, πηγαίνοντας από το άγαλμα του Σκεντέρμπεη μέχρι το τζαμί και περνώντας από τα κτήρια της ιταλικής κατοχής ή από την ταφική πυραμίδα του Χότζα, όλη η ιστορική πορεία της αναντίρρητα αλβανικής μνήμης γειτονεύει στο εξής με το στρατιωτικο-ανθρωπιστικό δίκτυο που καταλαμβάνει το παλαιό οικοδομικό τετράγωνο, όπου κατοικούσαν άλλοτε αποκλειστικά οι ανώτατοι αξιωματούχοι του κομμουνιστικού καθεστώτος και του οποίου την επίσκεψη απέτρεπαν στους απλούς πολίτες. Η κατοικία του δικτάτορα Χότζα φιλοξενεί σήμερα την έδρα της ευρωπαϊκής στρατιωτικής αστυνομίας (MAPE)⁵: όχι μακριά, οι κατοικίες των αξιωματούχων του καθεστώτος περνούν με τον ίδιο τρόπο, η μία μετά την άλλη, στα χέρια των ιδρυμάτων, των χρηματοδοτών, των ΜΚΟ, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Διεθνούς Τράπεζας, του DHL⁵, των οργανισμών του ΟΗΕ.

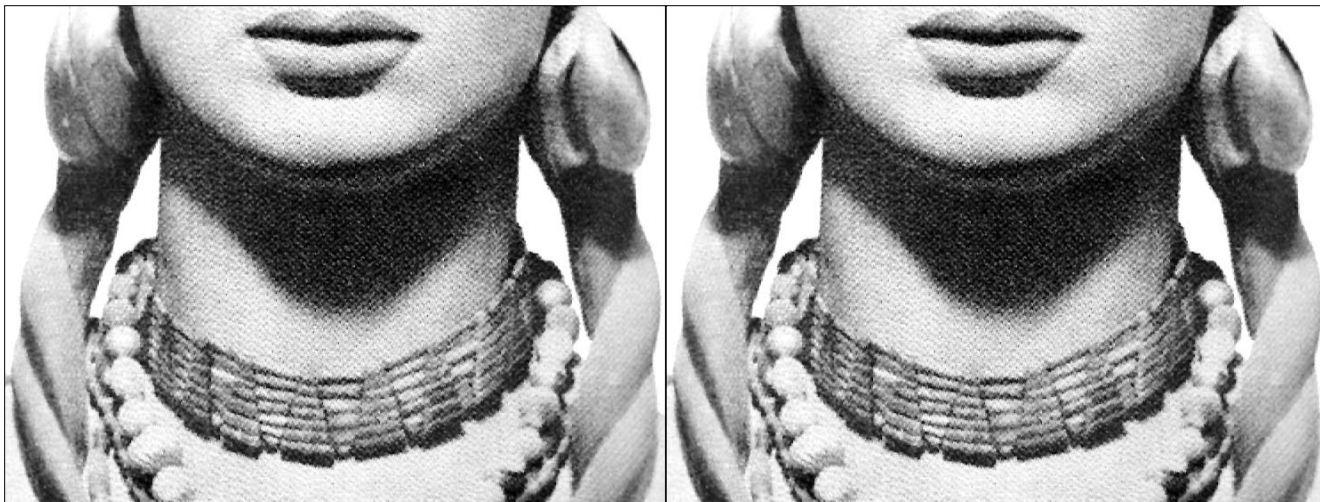
Η νέα διαμόρφωση της μετακομμουνιστικής πολεοδομίας ρυθμίζει τη χρήση του εδάφους χωρίς προκαταλήψεις: το συρματοπλέγμα υπογραμμίζει τη διεθνή παρουσία απελευθερώνοντας την κερδοσκοπία στα ακίνητα και στις αναρχικές αποφάσεις μιας άγριας δόμησης, που νομιμοποιήθηκε την επαύριο της πτώσης του καθεστώτος με την αποκατάσταση των παλαιών ιδιοκτητών ακινήτων στα δικαιώματά τους. Στην Αλβανία, στη διάρκεια του πολέμου στο Κόσοβο, η καταυλισμοί των προσφύγων οριοθετούνταν με συρματοπλέγματα. Το συρματοπλέγμα κάνει την εμφάνισή του, ο Oliver Ratac μας το υπενθυμίζει, σαν «ένα αποφασιστικό ορόσημο στην ιστορία της πολιτικής διαχείρισης του χώρου [...] Οι καλύτεροι μηχανισμοί της εξουσίας είναι αυτοί που ξοδεύουν την πιο μικρή δυνατή ποσότητα ενέργειας, υλική και συμβολική, για την παραγωγή κάποιων αποτελεσμάτων ελέγχου και κυριαρχίας» (2000:8).

Τελικά, η μετακομμουνιστική Αλβανία και το μεταπολεμικό Κόσοβο μοιάζουν όλο και περισσότερο με το εργαστήριο του Dr Folamour*, όταν βλέπουμε να τα διατρέχουν στρατιωτικοί και πολίτες, επιχειρηματίες και διεθνείς εμπειρογνώμονες που καταλαμβάνουν το έδαφος, που διαχέουν τις στρατηγικές της επιτυχίας και της αποτελεσματικότητας, της αποδοτικότητας της ανθρωπιστικής δράσης. Μ' άλλα λόγια η αναγκαιότητα της ανθρωπιστικής παρέμβασης σμίγει με την παρουσία της στρατιωτικής επέμβασης για να μετατραπεί σε μια ανθρωπιστική επέμβαση με πολλαπλές δια-

* Πρόκειται για την ταινία του Stanley Kubrick με τίτλο Dr. Strangelove (1964) (Σ.τ.μ.).

κλαδώσεις, για να καταλήξει σε μια μορφή κυριαρχίας πάνω στον τοπικό πολιτικό και κοινωνικό χώρο. Οι ανθρωπιστικές οργανώσεις⁶, μας υπενθυμίζει ο John Prendegast, «δεν μπορούν να θεωρηθούν σαν πολιτική θρησκεία» ως ομολογία πίστης μ' άλλα λόγια, είναι μια μορφή ιστορικής δράσης που παράγει κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνέπειες (1977:3). Στη νέα παγκόσμια τάξη, τα εργαλεία διαχείρισης των κρίσεων ενώνουν τους στρατιωτικούς και τις αν-

νιο, αντιδρούν μάλλον άσκημα σε τέτοιου είδους αναλύσεις. Ελίτ μεταξύ των ελίτ, αναρμόδιοι εκπρόσωποι στο τοπικό πολιτικό επίπεδο, νομιμοποιημένοι, αντίθετα, από τους διάφορους διεθνείς οργανισμούς, αρνούνται ένα είδος ανάλυσης που θα μπορούσε να οδηγήσει σ' ένα κριτικό επαναπροσδιορισμό του ίδιου τους του ρόλου. Εξυπακούεται ότι ακούμε μερικές παραφωνίες (περισσότερες στην Αλβανία παρά στο Κόσοβο) αλλά, γενικά, αυτό που ονομάζουμε η

θρωπιστικές οργανώσεις με τρόπο που να συνθέτουν ένα σύνολο. Η Véronique de Geoffroy (2000) αναρωτιέται πάνω στη διατύπωση στρατιωτικο-ανθρωπιστικό ή πολιτικο-στρατιωτικό υπογραμμίζοντας ότι στο λεξιλόγιο των μεν και των δε, αρχίζουμε να εντοπίζουμε ταυτοσημίες. Μιλάνε για «ζώνη ευθύνης», για «προβολή σε ζώνη», κλπ., όροι που πρωτίτερα ανήκαν αποκλειστικά στο στρατιωτικό πεδίο.

Αυτή η συνάφεια του ανθρωπιστικού με το συρματόπλεγμα είναι το αντικείμενο αυτού του άρθρου, η διαπλοκή του στρατιωτικού με το ανθρωπιστικό που συνάντησα στην Αλβανία και στο Κόσοβο: μ' άλλα λόγια, η αμφισημία του ρόλου που παίζει ο «ανθρωπιστικός μηχανισμός» μεταξύ αποστολής σωτηρίας και χωροφύλακα της ειρήνης⁷.

Μετακινούμενες κυριαρχίες⁸

Κάθε φορά που πλησιάζω την «επικίνδυνη ζώνη» της κριτικής ερμηνείας του ανθρωπιστικού μηχανισμού, οι αντιδράσεις είναι πάντα πολύ έντονες τόσο από τη μεριά αυτών που δρουν στο χώρο αυτό, όσο και από τη μεριά ορισμένων ομάδων μέσα στις κοινωνίες όπου ο ανθρωπιστικός μηχανισμός παρεμβαίνει. Από τη μια, οι τοπικές ελίτ, ενταγμένες πλήρως στο διεθνές κύκλωμα και προωθημένες στο ρόλο διαπραγματευτών αναγνωρισμένων από το διεθνές προσκή-

«κοινωνία των πολιτών», προσκεκλημένη να συμμετάσχει σε συνελεύσεις, σε συναντήσεις ή σε ομάδες εργασίας, με χρηματοδότηση από διάφορους διεθνείς οργανισμούς, εκφράζει έντονους φόβους για κάθε σχόλιο σχετικά με τη στρατιωτική και ανθρωπιστική επέμβαση. Από την άλλη μεριά, αυτοί οι ίδιοι οι αντιπρόσωποι αυτής της «στρατιάς» (οι εθελοντές, οι εμπειρογνώμονες, οι στρατιωτικοί, οι γραφειοκράτες) στους οποίους σμίγουν η διάθεση για περιπέτεια και συμπόνια, επείγον και προϋπολογισμός, γραφειοκρατία και αναζήτηση κεφαλαίων, έχουν την τάση, μπροστά σε μια «γενικευμένη» κριτική της αγοράς ή της βιομηχανίας των ανθρωπιστικών επεμβάσεων, να αμύνονται αναπτύσσοντας λεπτές διαφορές ανάμεσα στις ΜΚΟ και οργανώσεις αποτελεσματικές και μη· εν ολίγοις σαν να υπήρχαν, στις ανθρωπιστικές οργανώσεις, κατά κάποιο τρόπο, καλοί και κακοί.

Ένα από τα άρθρα μου, που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στην επιθεώρηση *Multitudes*, ξεσήκωσε μια έντονη και μερικές φορές σκληρή συζήτηση⁹. Έγραφα το εξής:

Τη στιγμή που οι διεθνείς ανθρωπιστικές επιχειρήσεις πολλαπλασιάζονται στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα μέσα σ' ένα στρατιωτικοποιημένο περιβάλλον, μου φαίνεται επιτακτικό να σταθούμε και να εκτιμήσουμε τις θεωρητικές βάσεις καθώς και τις πρακτικές επιπτώσεις των

τέτοιου είδους επεμβάσεων. Επιδόθηκα ακριβώς σ' αυτή την επικίνδυνη άσκηση, κατά τα φαινόμενα προς μεγάλη δυσαρέσκεια ορισμένων μειζόνων παραγόντων αυτών των εκτεταμένων ανθρωπιστικών επιχειρήσεων. Θεώρησα ουσιαστικό να περιγράψω με σαφείς όρους την κουλτούρα και τη βιομηχανία των ανθρωπιστικών επεμβάσεων που εγκαθίστανται στον ίδιο το χώρο δράσης, μια κουλτούρα παράσιτο των διεθνών θεσμών σε σημείο που να μιλάει τελικά την ξύλινη διοικητική γλώσσα, που τα βρίσκει με ορισμένα τμήματα των τοπικών ελίτ, κ.λπ. αποσταθεροποιώντας συγχρόνως την κοινωνία που διατείνονται ότι θέλουν να ανασυγκροτήσουν. (Pandolfi 2001:209)

Πίσω από αυτό το σκηνικό, η βιομηχανία των ανθρωπιστικών οργανώσεων ορίζει μια απολιτική περίμετρο όπου αναδιαμορφώνεται η παρουσία νέων μορφών κυριαρχίας που θα μπορούσαμε να ορίσουμε σαν ένα σύνολο «υπεραποικιοκρατικών» πρακτικών.

Η εθνογραφική έρευνα υποβάλλει την ιδέα ότι αυτοί οι υπερεθνικοί σχηματισμοί επιβάλλουν θεσμούς και αντιλήψεις για την ιθαγένεια που είναι ξένοι στις περιοχές όπου η εξουσία του κράτους-έθνους δεν ρίζωσε ποτέ, όπως στο Κόσοβο ή, ακόμα, αποδεικνύεται διαβρωμένη ή, ακόμα, εκμηδενισμένη όπως στην Αλβανία. Παρ' όλο που είναι δύσκολο ν' αξιολογηθούν οι επιπτώσεις αυτής της κατάστασης, φαίνεται ότι ομάδες εμπειρογνομόνων και υπερεθνικές καταναγκαστικές εξουσίες συμβαίνει να κινητοποιούνται, από τους τοπικούς σχηματισμούς, με σκοπό να διαλύσουν τα δίκτυα επιρροής και διανομής, να επινοήσουν νέες συμμαχίες και να μπερδέψουν τις στρατηγικές νομιμοποίησης και εξουσίας των τοπικών αρχών. Αυτές οι νέες μορφές κυριαρχίας δεν επαναλαμβάνουν, στην πραγματικότητα, την αποικιοκρατία, τουλάχιστον όχι με την έννοια ν' αντικαταστήσουν μια αποικιοκρατική εξουσία με μια άλλη. Στην πραγματικότητα επικάθονται στις υπάρχουσες ήδη εξουσίες και διασυνδέονται μαζί τους με ποικιλόμορφους και παραγωγικούς τρόπους.

Οδηγήθηκα έτσι στη διατύπωση της ακόλουθης υπόθεσης: οι διεθνείς και υπερεθνικοί οργανισμοί δρουν στο έδαφος της επέμβασης και του ανθρωπιστικού επείγοντος σαν «μετακινούμενες κυριαρχίες» που μετατοπίζονται σ' όλο τον κόσμο, νομιμοποιώντας, κάτω από τη σημαία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την επιβολή των κανόνων τους και του εφήμερου χαρακτήρα τους. Αυτές οι μετακινούμενες κυριαρχίες συνθέτουν ένα δίκτυο διακυβέρνησης που χαρακτηρίζεται από καινοτόμες στρατηγικές απο- και ανα-εδαφοποίησης. Η βία αυτών των μετακινούμενων κυριαρχιών φαίνεται να απορρέει από δύο χαρακτηριστικά τους: πρώτο, τα μεταναστευτικά κύματα που τους επιτρέπουν να συναρθρώσουν θεσμικά σχήματα και πρακτικές, παγκόσμιου και τοπικού χαρακτήρα, σύμφωνα με νέους και παραγωγικούς όρους σχέσεων στη συνέχεια, τα ιδεολογικά πέπλα της συμπόνιας και της ειρήνευσης με τα οποία στολίζονται

για να διεισδύσουν στα εδάφη, για να κινητοποιήσουν ισχυρά στηρίγματα στις πλούσιες χώρες και να στρατολογήσουν τις ελίτ των χωρών στις οποίες επεμβαίνουν.

Αν μπορώ να επικαλεσθώ μια αυτοβιογραφική αναφορά, είναι για να υπογραμμίσω ότι το αντικείμενο των ερευνών μου ήταν, αρχικά, πολύ απομακρυσμένο από τα θέματα της ανθρωπολογίας των ανθρωπιστικών οργανώσεων· εκείνο που με ώθησε προς την Αλβανία και το Κόσοβο ήταν πράγματι η απαίτηση να επεκτείνω στα εδάφη του πολέμου, της γενοκτονίας, της εθνοκάθαρσης, του μετακομμουνισμού την *ανάλυση της παθο-ιστορίας του προσώπου* και των συλλογικών τραυματικών γεγονότων, *ανάλυση* που είχα προηγουμένως επιχειρήσει με τη δουλειά μου στη Νότια Ιταλία (Pandolfi 1991). Η άφιξη στην Αλβανία στα μέσα της δεκαετίας της μετακομμουνιστικής μετάβασης¹⁰, στην έξαρση μιας ενθουσιώδους διαδικασίας «εκδημοκρατισμού», μαθητείας στους κανόνες της αγοράς, επιμόρφωσης στο μάνατζμεντ και, τέλος, στη διαχείριση του επείγοντος (στη διάρκεια των μηνών του πολέμου στο Κόσοβο, δηλαδή μεταξύ Μάρτη και Ιούνιο του 1999), η άφιξη στο Κόσοβο στους μήνες που ακολούθησαν τη σύγκρουση, σε πλήρη «ομαλοποίηση» και «ειρήνευση», με την παρουσία ενός ειρηνευτικού στρατού 45.000 ανδρών και μιας ομάδας εμπειρογνομόνων και εθελοντών από 35.000 άνδρες, η άφιξη σ' ένα τέτοιο κόσμο, που σήμαινε ότι είχες να αντιμετωπίσεις αναγκαστικά, τις λογικές και τις τεχνικές της παρουσίας του *ανθρωπιστικού μηχανισμού* και των *ενοχλητικών* συνεπειών που αυτή η παρουσία επέβαλε στην τοπική κοινωνία. Εν ολίγοις θεώρησα σαν αναπόφευκτο να προχωρήσω τη σκέψη μου πάνω στη γραφειοκρατικοποίηση και την ομοιογενοποίηση με τις οποίες επιβαρύνουν τις τρέχουσες διαδικασίες μετάβασης στις τοπικές κοινωνίες.

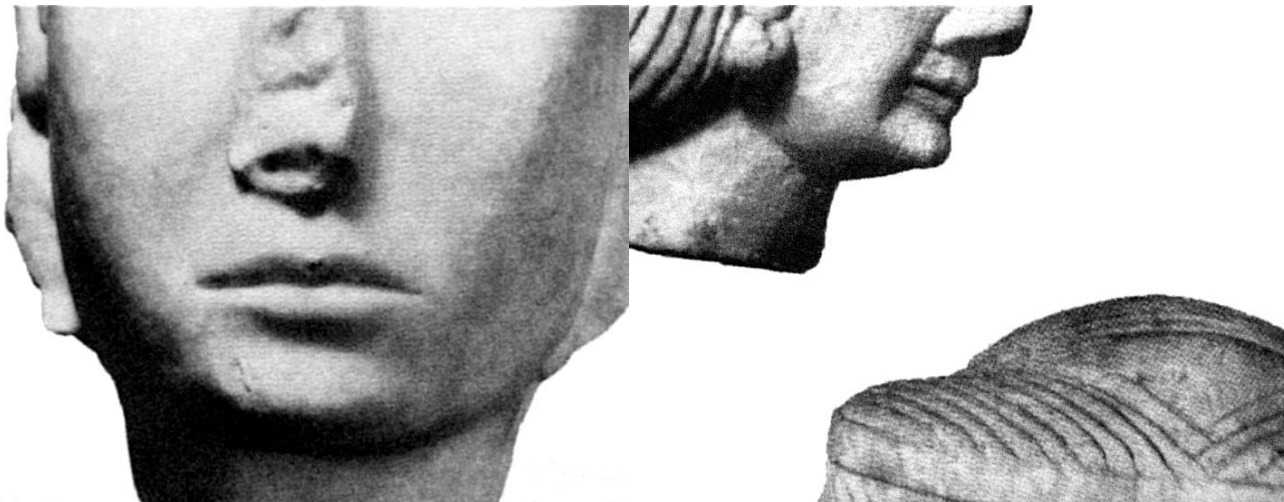
Η ανθρωπιστική δραστηριότητα, με την πλατιά έννοια, μου φάνηκε μια ιδιαίτερη μορφή της κυβερνητότητας (*gouvernementalité*) που αυτονομιοποιείται, ιδιαίτερα στην περίπτωση της σύγχρονης Αλβανίας και του μεταπολεμικού Κόσοβο που φαίνονται σαν σημεία της Ευρώπης επικίνδυνα εκτεθημένα στις νέες «ανθρωπιστικές γεωπολιτικές».

Ειδωμένες σαν τεχνικά μέσα προορισμένα να σταθεροποιήσουν τις εθνικές κυριαρχίες με την ιδιαίτερη γλώσσα της τοπικής και παγκόσμιας διακυβέρνησης, συχνά οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις προκαλούν αντίστροφα, τη διάβρωση των εθνικών κυριαρχιών. Στα ίχνη τους αναδύονται «μετακινούμενες κυριαρχίες» που εγκαθιστούν σιωπηρούς υπερεθνικούς κανόνες «κάνοντας του χεριού τους» τις τοπικές ελίτ, τους θεσμούς και τις κυβερνήσεις στη διάρκεια άνισων ασυμμετρικών διαπραγματεύσεων. Σ' αυτή τη νέα γεωπολιτική αρένα δεν είναι ποτέ σαφής η κατανομή των ρόλων και των κανόνων.

Έτσι, για παράδειγμα, στην Αλβανία στη διάρκεια των τριών μηνών του πολέμου του 1999, η επείγουσα κατάσταση έθεσε σε κίνηση ένα γιγαντιαίο μηχανισμό ανθρωπιστικών οργανώσεων με σκοπό να υποδεχθούν τις 500.000 προσφύγων, διακόπτοντας έτσι, υπό την πίεση της αποτελε-

σματικότητας και της εμπειρίας, κάθε διαπραγμάτευση με τους τοπικούς θεσμούς και τη διεθνή διπλωματία, παρόντες στο αλβανικό έδαφος. Το NATO, η διεθνής στρατιωτική δύναμη (KFOR), οι διμερείς και πολυμερείς οργανισμοί, με παρουσία στο αλβανικό έδαφος, παραμέρισαν, μέσα σε δέκα ημέρες, τις πρεσβείες και την τοπική κυβέρνηση, υποδεικνύοντας ότι η διαχείριση της βοήθειας κατά 90% θα γινόταν από τους ίδιους και το υπόλοιπο 10% σε τοπικό επίπε-

Την επομένη του πολέμου, τον Ιούνιο του 1999, ήμουν ακόμη στην Αλβανία. Σε λίγες ημέρες, οι προβολείς στη σκηνή της τηλεοπτικής συμπόνιας έσβησαν. Τα ξενοδοχεία άδειασαν από τους δημοσιογράφους, τους αξιωματούχους των διαφόρων κρατών και το προσωπικό των διεθνών οργανισμών, ακυρώθηκαν τα συμβόλαια ενοικίασης και, συγχρόνως, αυτός ο υπερεθνικός στρατός νοίκιασε ελικόπτερα, αυτοκίνητα και μετατοπίστηκε σε άλλα εδάφη ανθρωπιστι-

δο. Και ακόμα αυτό το 10%, μέσα σε δύο εβδομάδες, είχε απορροφηθεί από μια δύναμη επέμβασης που εγκαταστάθηκε εξ επί τούτου. Μέσα σε μερικές ημέρες, η ομάδα εφοδιασμού των στρατιωτικών του NATO που είχε αναπτυχθεί με μια τόσο αιφνιδιαστική αποτελεσματικότητα ώστε να καταλήξει να ελέγχει όλο το έδαφος, να καθορίζει αρμοδιότητες, να διανέμει ρόλους – συνολική στρατηγική του ελέγχου ενός εδάφους προερχόμενη κατευθείαν από τα masters στα οικονομικά, στις επιχειρήσεις, στην οργάνωση των πιο φημισμένων αμερικανικών πανεπιστημίων. Αρκούσε να κυκλοφορεί κανείς με το σήμα των διεθνών οργανισμών, να εισέρχεται στην πυραμίδα που είχε διατάξει να κατασκευαστεί ο Χότζα για μαυσωλείο στο κέντρο των Τιράνων και το NATO είχε μετατρέψει σε γενικό στρατηγείο, για να ενημερώνεται, κάθε τρεις ώρες, τους χάρτες, τις αναφορές τις σχετικές με τον ακριβή αριθμό των προσφύγων, την κατάσταση των εκτοπισμένων από την μια ως την άλλη άκρη της χώρας, τις δηλωμένες ασθένειες ή επιδημίες, τις ποσότητες των διαθέσιμων φαρμάκων έτοιμων να αποσταλούν σε συγκεκριμένο μέρος, τον αριθμό των ντους για εγκατάσταση σε συγκεκριμένο μέρος κτλ. Εν ολίγοις μια στρατηγική οργάνωσης τόσο πολυπλόκαμη που απέκλειε εξαρχής κάθε άλλη δυνατότητα επέμβασης, στο όνομα, όπως το υποδείξαμε παραπάνω, της αναγκαιότητας για θεραπεία, για τροφή, για να σωθούν «ανθρώπινα σώματα».

κής συμπόνιας, την ίδια στιγμή που οι Αλβανοί του Κόσοβο επέστρεφαν εσπευσμένως στα σπίτια τους. Το τέλος του πολέμου και η μαζική επιστροφή των Κοσοβάρων στο απελευθερωμένο Κόσοβο συνεπέφεραν την κατάργηση, στην Αλβανία, της ετικέτας «επείγον», μεταθέτοντάς την στα γρήγορα προς την κατεύθυνση του «απελευθερωμένου» κοσοβαρικού εδάφους. Το αποτέλεσμα ήταν ότι στην Αλβανία πολλές ΜΚΟ¹¹ και πολλοί διεθνείς οργανισμοί έκλεισαν τα γραφεία τους, απέλυσαν το τακτικό προσωπικό τους, εγκαταλείποντας καμιά φορά στα λιμάνια υλικά που ακόμα δεν είχαν εκτελωνίσει γιατί έπρεπε να πάνε να ανοίξουν γραφεία, να βρουν καταλύματα και να παραγγείλουν και άλλα υλικά στο Κόσοβο για το Κόσοβο. Δυο χρόνια αργότερα στο Κόσοβο, μια σειρά από τρέχοντα προγράμματα, χρηματοδοτημένα για ένα χρόνο μετά το τέλος του πολέμου, βρέθηκαν μπλοκαρισμένα για πολλούς λόγους: η προθεσμία «επείγον» εξαντλήθηκε και γι' αυτό το λόγο τα κεφάλαια δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν· υπήρξε μια αλλαγή πολιτικής στη Σερβία¹²· και ακόμα πιο πρόσφατα γιατί οι αυξανόμενες συγκρούσεις αντιπαράθεταν τις δυνάμεις της KFOR και της Αποστολής των Η.Ε. στο Κόσοβο με τους αλβανοκοσοβάρους αντάρτες της Μακεδονίας¹³. Επείγον και μετα-επείγον είναι βαθμοί οδύνης και βίας που αντιστοιχούν στις αποδεκτές ταξινομήσεις των διεθνών πρωτόκολλων. Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των

προγραμμαμάτων των λεγομένων επειγόντων και μετα-επειγόντων υποχρεώνουν πράγματι τους επικεφαλής των προγραμμάτων να αναθεωρούν συνεχώς τις στρατηγικές τους σε όλα τα επίπεδα με σκοπό να χειραγωγήσουν την σωστή, απαραίτητη ρητορική και να εξασφαλίσουν την αποδεκτικότητά τους από τις χρηματοδοτήσεις που τους επιτρέπουν να συνεχίσουν τις επεμβάσεις τους. Ο Laidi (1998: 57) υπογραμμίζει, πράγματι, την προσφορά επείγοντος: «Από τη στιγμή που το επείγον επαγγελματικοποιείται, τείνει να δομηθεί σε κοινωνική προσφορά εν αναμονή μιας ζήτησης. Και αν αυτή η ζήτηση δεν υφίσταται, καταλήγουμε να τη δημιουργήσουμε». Μ' άλλα λόγια, ορισμένες ανθρωπιστικές οργανώσεις δικαιώνονται με μια κυκλική λογική: το επείγον νομιμοποιείται εξαιτίας των επειγόντων προβλημάτων.

Η θεαματικοποίηση του ανθρωπιστικού

Για τον ανθρωπολόγο, το να βρεθεί στο πεδίο των πολέμων ή σε «μετακομμουνιστικά» εδάφη ενέχει διπλή διακινδύνευση. Από τη μια, η συνεχής παρουσία των ΜΜΕ με έντονη διάθεση να προσφέρουν θέαμα με αδιακρίσια και αποδοτικότητα, μπορεί να οδηγήσει τον ανθρωπολόγο να μιμηθεί το στιλ του «ειδικού απεσταλμένου», να αναζητήσει στον πόλεμο, στο χάος, στις διασταυρούμενες εκδικήσεις τη λογική του «αποκλειστικού»¹⁴ μπορεί να οδηγήσει στο να χαθεί σε χωρίς τέλος συζητήσεις για τη διαφορά ανάμεσα στη σφαγή και στη γενοκτονία, να οφείλει να εξασφαλίσει με χίλιες δυσκολίες τον έλεγχο δράσεων, μετακινούμενων, διάτρητων, που παίζονται και χάνονται χωρίς σταματημό μπροστά στα μάτια του. Από την άλλη μεριά, ο ανθρωπολόγος μπορεί να αποφασίσει (και γενικά αυτό κάνει) να κάνει τη δουλειά του σ' αυτά τα εδάφη που τα διασχίζουν και τα «κατέχουν» η στρατιωτική και πολιτική παρουσία των ανθρωπιστικών οργανώσεων σαν αυτός ο «στρατός» να ήταν εντελώς αόρατος, σαν οι εθνικές ειρηνευτικές δυνάμεις ή το μη τοπικό πολιτικό προσωπικό, παρούσες και παρόντα στα εδάφη σύγκρουσης να μην ήταν ενδιαφέροντα ανθρωπολογικά αντικείμενα.

Μια τέτοια κατάσταση οδηγεί στο να ενταχθούν στο ανθρωπολογικό έργο, είτε μιας εθνογραφίας των διεθνών θεσμών, των υπερεθνικών δικτύων και των τοπικών επεμβατικών τους τεχνικών, εξαγώγιμων από τη μια ως την άλλη άκρη του πλανήτη είτε ένας πιο πλατύς προβληματισμός πάνω στη νομικο-πολιτική νομιμοποίηση της ανθρωπιστικής επέμβασης και των ορίων της. Μ' άλλα λόγια, υποχρεώνει να σκεφτούμε την έννοια της βιο-εξουσίας που επεξεργάστηκε ο Michel Foucault και την ξαναπήρε ο Agamben, που επιβάλλεται στο πλαίσιο της στρατιωτικο-ανθρωπιστικής επέμβασης σαν μια νέα μορφή κυριαρχίας. Όπως το υπενθυμίζει ο Agamben (1999), ο Foucault πρότεινε μια σύγχρονη ερμηνεία της κλασσικής διατύπωσης που χαρακτηρίζει την κυριαρχία: κάνει να πεθάνουν και άφησε να ζήσουν. Ο Agamben γράφει:

Όταν, από τον 17ο αι., με τη γέννηση της αστυνομικής επιστήμης, η φροντίδα της ζωής και της υγείας παίρνει μια θέση όλο και πιο μεγάλη στους μηχανισμούς και τις εκτιμήσεις του κράτους, η κυρίαρχη εξουσία μετασχηματίζεται σιγά-σιγά σε αυτό που ο Foucault ονομάζει «βιο-εξουσία». Το παλαιό δίκαιο του να κάνεις να πεθάνουν και να αφήσεις να ζήσουν δίνει τη θέση του στο αντίθετο που ορίζει τη σύγχρονη βιοπολιτική και που τη συνοψίζει η διατύπωση: να κάνεις να ζήσουν και να αφήσεις να πεθάνουν. (Agamben 1999: 106-107)

Το βιοπολιτικό* ορίζει λοιπόν μια αντιστροφή στην άσκηση αυτής της εξουσίας: τον περιορισμό των ατομικών διαδρομών, των ανδρών, των γυναικών, σε σώματα: σώματα ασαφή, σώματα μετατοπισμένα, σώματα εντοπισμένα που βρίσκονται στο εξής ταξινομημένα και προσδιορισμένα σαν πρόσφυγες¹⁴, μετανάστες, λαθραίοι, θύματα μετατραυματικών σοκ, κατά τις διαγνωστικές ταξινομήσεις της διαχείρισης των ανθρωπιστικών δραστηριοτήτων. Ενώ ο κλασσικός νόμος είχε να κάνει με τα άτομα και τις κοινωνίες και οι επιμέρους επιστήμες ασχολούνταν με τα άτομα και τα σώματά τους, η βιοπολιτική λογαριάζει με όρους πληθυσμού και εννοιοποιεί τον τελευταίο σαν πρόβλημα βιολογικό και πολιτικό. Η ταξινόμηση της ανθρώπινης οδύνης που εγγράφεται στην άσκηση της «ανθρωπιστικής» βιοεξουσίας θα μπορούσε να τοποθετηθεί ανάμεσα στην κατά Foucault κυβερνητικότητα¹⁵ και στο σημείο συνάντησης του νομικού και του υποδείγματος της βιοεξουσίας που επεξεργάστηκε ο Agamben.

Σύμφωνα με τον Agamben, υπάρχουν δυο υποδείγματα εξουσίας, το ένα νομικό, που θεμελιώνεται στη νομιμοποίηση της δυτικής εξουσίας (το πρόβλημα της κυριαρχίας) και ένα μη νομικό, που θεμελιώνεται σε μια κάποια αντίληψη της αποτελεσματικότητας της δυτικής εξουσίας. Αυτά τα υποδείγματα έχουν ένα κοινό στοιχείο: την προσφυγή τους στο έκτακτο. Ο Agamben αναρωτιέται:

Πού τοποθετείται πραγματικά η κυριαρχία; Εάν ο κυρίαρχος, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Carl Schmitt, είναι αυτός που είναι σε θέση να κηρύξει μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης κι έτσι να αναστείλει νόμιμα την ισχύ του νόμου, τότε ο χώρος της κυριαρχίας είναι ένας παράδοξος χώρος γιατί τοποθετείται συγχρόνως στο εσωτερικό και το εξωτερικό των ορίων της νομικής τάξης. Αλλά η έκτακτη κατάσταση δεν είναι μια μορφή αποκλεισμού; Είναι μια ιδιαίτερη περίπτωση που ξεφεύγει από τον γενικό κανόνα. Εκείνο που χαρακτηρίζει την κατά-

* «[...] η "βιοπολιτική": με τον όρο αυτό εννοούσα τον τρόπο με τον οποίο δοκίμασαν, από το 18ο αι., τον εξορθολογισμό των προβλημάτων που θέτουν στην κυβερνητική πρακτική φαινόμενα που ανήκουν αποκλειστικά σ' ένα σύνολο ζώων που συνιστούν έναν πληθυσμό: υγεία, υγιεινή, γεννητικότητα, μακροζωία, φυλές...» M. Foucault, *Dits et écrits*, 1979, Δεύτερος τόμος, σελ. 818. (ΣΤμ)

σταση έκτακτης ανάγκης το γεγονός ότι αυτό που θεωρείται αποκλεισμένο διατηρεί, στην πραγματικότητα, μια σχέση με το νόμο, ακόμα κι αν ο νόμος αναστέλλεται. (Agamben 1998: 25)

Φθάνει έτσι κανείς να θεμελιώσει ότι η βασική λειτουργία της εξουσίας έγκειται στην εν δυνάμει ικανότητά της να προσφύγει στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης με σκοπό να απογυμνώσει κάθε υποκείμενο, μια ζωή που βρίσκεται στο εξής ανεπανόρθωτα εκτεθειμένη στις αυθαίρετες αποφάσεις μιας κυριαρχίας. Τέλος, στο εσωτερικό του χώρου που ορίζεται από την κατάσταση έκτακτης ανάγκης η κυριαρχική απόφαση ασκείται χωρίς καμιά μεσολάβηση. Ο Agamben παρατηρεί και περιγράφει την ανθρώπινη μοίρα του ατόμου, της ομάδας και του «πληθυσμού» ακριβώς τη στιγμή που εισέρχονται σ' αυτή τη ζώνη της αυθαιρεσίας.

Οι ανθρωπολόγοι που εργάζονται σήμερα στα πλαίσια των στρατιωτικοποιημένων ανθρωπιστικών επεμβάσεων δεν μπορούν να αποφύγουν να είναι μάρτυρες αυτής της μόνιμης έκτακτης κατάστασης, συνεπώς δεν μπορούν ν' αποφύγουν την παρατήρηση αυτής της ίδιας της αυθαιρεσίας που ασκείται όλο και περισσότερο στη γεωγραφική και θεματική περιοχή του τομέα πάνω στον οποίο δουλεύουν, βρίσκονται αντιμέτωποι με τον αυθαίρετο χαρακτήρα της συμπεριφοράς που κάνει τον άνθρωπο όχι πια ένα πολίτη, μια ζωή γυμνή, μια *zoe*, σύμφωνα με τη λέξη του Agamben (1997). Ο τόπος, όπου αυτή η κατάσταση νομικής διακοπής τίθεται σε ισχύ, μπορεί να είναι ο καταυλισμός των προσφύγων ή, ακόμα, όπως μου το έδειξε η έρευνά μου στο Κόσοβο και την Αλβανία, ο τόπος όπου η έκτακτη κατάσταση χαρακτηριζόμενη επείγουσα, δραστηριοποιείται από το σύνολο του ανθρωπιστικού μηχανισμού. Σε όλους αυτούς τους τόπους, τα άτομα μετατρέπονται σε «πληθυσμούς-στόχους» δηλαδή σε αφηρημένες ενότητες, κατάλληλες ν' απαριθμηθούν, να ταξινομηθούν και να εξεθισθούν.

Η Αλβανία και το Κόσοβο έγιναν έτσι εδάφη στο εσωτερικό των οποίων ο ρόλος των διεθνών οργανισμών βαθμιαία παρήγαγε δυο επίπεδα ιθαγένειας. Το ένα έχει στενούς δεσμούς με τις επείγουσες επιχειρήσεις, δρα και αντιδρά στη διεθνή παρουσία και στους αλβανόφωνους Κοσοβάρους που έχουν επιλεγεί σαν «τοπικό προσωπικό» (βλ. το άρθρο της Annie Lofontaine στο ίδιο τεύχος)· το άλλο (ο πίνακας της *υπεραποικιοκρατίας*) υλοποιείται σ' ένα προκαθορισμένο τρόπο εκδημοκρατισμού και εκσυγχρονισμού, επιβεβλημένο από τις μετακινούμενες κυριαρχίες πάνω στα εδάφη της μετακομμουνιστικής μετάβασης και οργανωμένο όλο και περισσότερο γύρω από μια στρατηγική καταναγκασμού. Η τελευταία δεν είναι τίποτα λιγότερο από το προϊόν του κατά λέξη λόγου των μελετών βιωσιμότητας και προϊόν του λόγου των παγκοσμίων ανθρώπινων αξιών που αγνοούν το τοπικό εφήμερο. Σ' αυτή την προοπτική, οι ανάγκες της επείγουσας δράσης εισβάλλουν σε όλο το χώρο: κάθε προσπάθεια αποκατάστασης της σειράς των γεγονότων μετά το γεγονός αποδεικνύεται άχρηστη και σχεδόν αδύνατη. Η λογική και η πολιτική του ανθρωπιστικού βρίσκονται επικα-

θισμένες πάνω στις τοπικές συνθήκες και παράγουν ένα είδος αντίδρασης μιμητισμού (*mimicry*) που βρίσκεται, σε πρώτη φάση οξυμένη από το σενάριο του επείγοντος και μετά, σε δεύτερη φάση, νομιμοποιημένη σαν αυτόνομη πρακτική και βεβαιότητα «καλής συμπεριφοράς» στο επίπεδο του εκσυγχρονισμού.

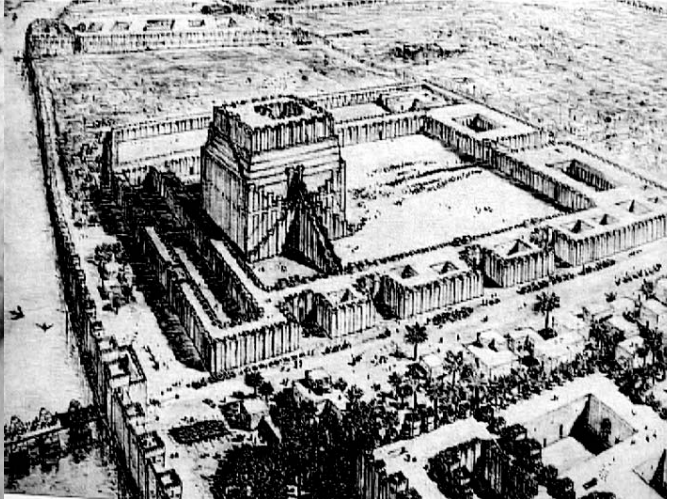
Σε τοπικό επίπεδο οι μετακινούμενες κυριαρχίες δρουν πλαγίως μέσω ενός ισχυρού δικτύου συμμαχιών που μονοπωλούν νομιμοποίηση και τυπικό κύρος: με αποτέλεσμα, οι τοπικοί θεσμοί και οι τοπικές κυβερνήσεις να μην αποκτούν νομιμότητα παρά μόνον από τη στιγμή που τοποθετούν τη δράση τους στο εσωτερικό αυτού του κυκλώματος. Το δεύτερο επίπεδο ιθαγένειας αφορά στα πρόσωπα που βρίσκονται περιθωριοποιημένα και συχνά παίζουν τον παθητικό ρόλο για τα οποία ευθύνονται οι «μετακινούμενες κυριαρχίες»· οι ίδιες οι τελευταίες δρουν στο όνομα των παγκόσμιων αξιών της βοήθειας, τη συμφιλίωσης, της οικονομικής ευημερίας. Οι τοπικοί παράγοντες, μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, απογυμνώνονται από κάθε πραγματική εξουσία σε ό,τι αφορά στις αποφάσεις που παίρνονται και την εγγραφή τους στην ημερήσια διάταξη. Ποιες είναι οι προδιαγεγραμμένες διαδικασίες που επιτρέπουν στις μετακινούμενες κυριαρχίες, που δουλεύουν για το ανθρωπιστικό, να αποκτήσουν εξουσία σε τοπικό επίπεδο; Η στρατηγική τους συνίσταται, από τη μια, στην κινητοποίηση και τη διάχυση των όλο και περισσότερο ισχυρών ελίτ που προέρχονται από τις ανεπτυγμένες χώρες και στην στρατολόγηση τοπικών ελίτ. Από την άλλη, εργάζονται έτσι ώστε να αποτυπωθεί στον τοπικό χώρο επέμβασης η κυρίαρχη ιδεολογία της επιτυχίας, της αποδοτικότητας της θεσμικής ανασυγκρότησης και της ενίσχυσης του δικαίου. Μ' άλλα λόγια το παλιό παράδειγμα της ανάπτυξης μετατοπίζεται προς την κατεύθυνση ενός βιο-πολιτικού ανθρωπισμού. Ακριβώς έψαξα να φανερώσω το «βιο-πολιτικό» ρόλο που αναλαμβάνουν οι ανθρωπιστικές οργανώσεις σ' αυτές τις ευαίσθητες περιοχές, τις διαπεράσιμες από τις δυτικές λογικές όπου εργάστηκα. Ξαναβρήκα την ανθρωπιστική δράση συγκαλυμμένη πίσω από το «κρατικό συμφέρον», άλλοτε να εξυμνείται με τη γλώσσα της γενναιοδωρίας, άλλοτε να επιβεβαιώνεται με την απολιτική υπόσταση του ανεξάρτητου παράγοντα. Προσπάθησα να το κάνω ψάχνοντας να ξετρυπώσω τους μηχανισμούς –για πολύ καιρό θεωρούμενους σαν απολιτικούς–, που υιοθετούν οι διάφοροι οργανισμοί, ΟΗΕ, το FMI, το CdE, η BM, η OSCE και οι ΜΚΟ.

Ο πειρασμός της αθωότητας

Από τον Ν. Chomsky (1999) μέχρι τον J.-Chr. Rufin (1994), από τους εκπροσώπους των διεθνών ΜΚΟ μέχρι τους εθελοντές, από τους διεθνείς εμπειρογνώμονες της Διεθνούς Τράπεζας μέχρι τους συμβούλους των International Strategic Studies, εδώ και μερικά χρόνια, ακούγονται όλο και περισσότερες φωνές που καταγγέλλουν την ανθρωπιστική βοήθεια γενικά και την στρατιωτικο-ανθρωπιστική επέμβα-

ση ιδιαίτερα. Ο πειρασμός της αθωότητας, φωλιασμένος στη συνείδηση των δυτικών χωρών, για ό,τι αφορά στο ανθρωπιστικό, όπως το λέει ο Rufin, υστερεί ως προς την πραγματικότητα, γιατί σήμερα το ανθρωπιστικό βρίσκεται σε περίοδο υψηλής πολυπλοκότητας (1999: 10), η οποία δεν μπορεί να συγκατοικήσει με τη ρομαντική διάθεση και με την επιθυμία να κάνει τον πόλεμο κάτι το φυσικό, ξεχνώντας έτσι ότι οι συγκρούσεις δεν γεννιώνται από κάποιο

των εξειδικευμένων οργανισμών του ΟΗΕ, έχει γίνει δυνατό, μέσω των ιστοσελίδων, να ελεγχθούν τα προγράμματα, οι προϋπολογισμοί και τα αποτελέσματα; Δύσκολο να ειπωθεί. Είναι σίγουρο όμως ότι η κουλτούρα του ανθρωπιστικού, οι τεχνικές επέμβασης, η τυποποιημένη λογική των διαδικασιών, η θεαματοποίηση της οδύνης αρχίζουν να έχουν αποτέλεσμα: η ανθρωπιστική επέμβαση όλο και περισσότερο γίνεται αντικείμενο έρευνας και ελέγχου με μεγεθυντικό φακό.

βάρβαρο παραλογισμό, καρπός μερικών φυλετισμών, η ενός ξεσπάσματος αργής, αλλά πάντοτε εγγράφονται στο πολιτικό (Rufin 1999: 20). Η επιλογή της έννοιας «ανθρωπιστική καταστροφή» για να ορίσουμε τους εμφύλιους πολέμους, τις γενοκτονίες, είναι μια ακραία εικόνα αυτής της «τηλεοπτικής» τάσης, συχνά σκόπιμα απατηλής, που οδηγεί στην ερμηνεία της βίας με όρους σχεδόν μηχανικούς και φυσικούς, σαν να ήταν το αποτέλεσμα σποραδικών εκρήξεων συνδεδεμένων με την τοπική ιστορία, σαν να μην ήταν το αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης διασύνδεσης ανάμεσα στις αλλαγές των διεθνών ισορροπιών και των πολιτικών φαινομένων που παράγονται από ιδιαίτερα ιστορικά γεγονότα που ξετυλίγονται σε εξαιρετικά ειδικές περιοχές.

Η σιωπή των ανθρωπολόγων που διάρκεσε δεκαετίες, τη στιγμή που βοηθούσαν στις χώρες τις λεγόμενες του «τρίτου κόσμου», κάτω από την ετικέτα «ανθρωπολογία της ανάπτυξης», μοιάζει ν' αρχίζει να κλονίζεται και βλέπουμε σιγά-σιγά να αναδύονται κάτω από διαφορετικές συνθήκες, κριτικές σκέψεις σχετικά με τα όρια αυτών των επεμβάσεων, με τα όρια του δικαίου της επέμβασης, με τα όρια των διαδικασιών που είχαν αναληφθεί δήθεν κάτω από την πίεση του επείγοντος. Πρόκειται απλά για μια μόδα; Ένα ξύπνημα της κριτικής συνείδησης; Συμβαίνει γιατί, παρά την τυποποιημένη γλώσσα των εκθέσεων που γράφονται από τους εμπειρογνώμονες των διαφόρων διεθνών οργανισμών, για παράδειγμα

Ο Graham Hancock (1989) στο βιβλίο του με τίτλο *Lords of Poverty; The Power, Prestige and Corruption of International Aids Business*, περιγράφει με αποτροπιασμό τις δυτικές γραφειοκρατίες των πολυμερών οργανισμών (Banque Mondiale) ή των διμερών (όπως η Agence Internationale de Développement στις ΗΠΑ) που κατευθύνουν τις βοήθειες των δωρητών στις άλλες χώρες. Αποδεικνύει πως οι δραστηριότητές τους μπορούν, συχνά, να μετατραπούν σε ένα είδος φαύλου κύκλου που παράγεται, παράδοξα, από μια ανθρωπινή πράξη γενναιοδωρίας. Η συναισθηματική ζήτηση, όταν υπάρχει μαζική οδύνη, είναι πάντα πολύ υψηλή· θεαματοποιημένη, παίρνει μεγάλες διαστάσεις και επιτρέπει στον οργανωτικό μηχανισμό να δράσει σε τρία επίπεδα τα οποία, σε τελευταία ανάλυση, καταφέρνουν να τον απαλλάξουν σιγά-σιγά από πολυάριθμες μορφές ελέγχου: το δικαίωμα στην επέμβαση, το εφήμερο του επείγοντος και η αναγκαιότητα της δράσης, που λειτουργούν και οι τρεις επιτακτικά.

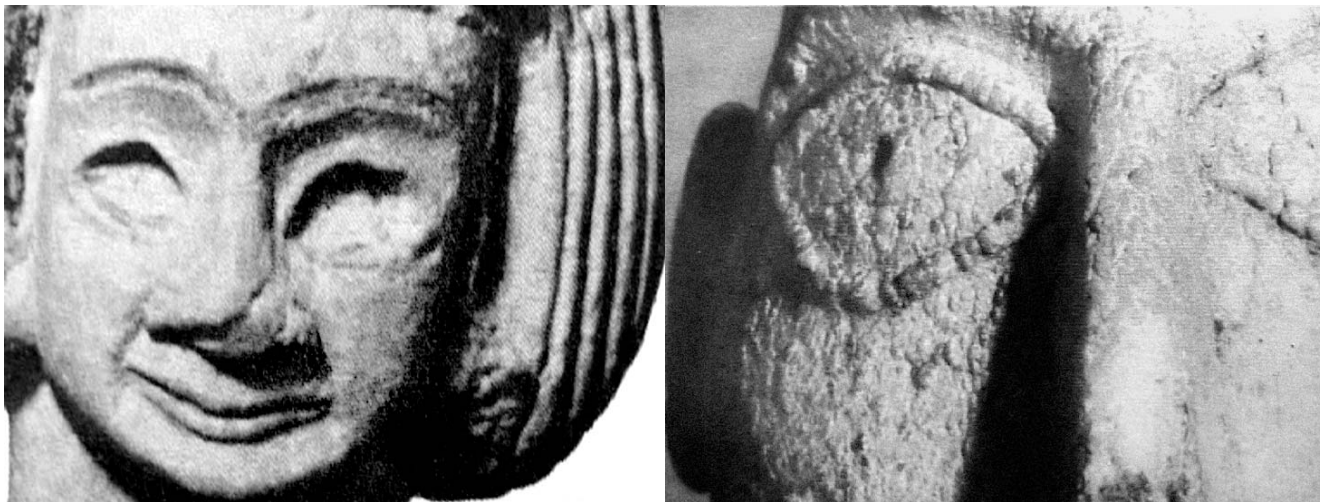
Το τρίγωνο του ανθρωπιστικού: δικαίωμα στην επέμβαση, εφήμερο του επείγοντος, αναγκαιότητα δράσης

Η πρώτη απόλυτη αναγκαιότητα είναι το δικαίωμα στην επέμβαση. Η παραβίαση της κυριαρχίας των κρατών ή των περιοχών με σκοπό την προστασία ανθρωπίνων ζώων είναι

μια παλιά έννοια¹⁶ που γνώρισε μια νέα γεωπολιτική επεξεργασία και πήρε νέα μορφή με το τέλος του ψυχρού πολέμου.

Η δεύτερη αναδύεται από το εφήμερο του επείγοντος. Ο ανθρωπιστικός μηχανισμός χαρακτηρίζεται από μια έντονη δραστηριότητα, η οποία, κάτω από την πίεση του επείγοντος, δεν είναι διαπραγματεύσιμη: μια στρατιά εθελοντών, εμπειρογνομόνων, διπλωματών, στρατιωτικών μετα-

οποία το καλύτερο θα ήταν να μη γίνει αποδεκτή. Επιπλέον η επιβολή του αναγκαίου, δηλαδή η κατηγορία πρόσκαιρα επείγον, έχει σαν αποτέλεσμα να οδηγήσει προς τη σύνθεση «Kits» επέμβασης, με την ετικέτα «επείγον», δηλαδή μια σειρά από προγράμματα που συμβαίνει να χρηματοδοτούνται σύμφωνα με ακριβείς προτεραιότητες, ξεφεύγοντας από τις κανονικές διαδικασίες χρηματοδότησης και τα οποία έχουν μια ευλυγισία και μια ελευθερία δράσης απο-

τοπίζονται πάνω στη σκακίερα του πολέμου, των καταστροφών, των γενοκτονιών νομιμοποιούμενοι στο όνομα του επείγοντος και της ουδετερότητας, στο όνομα ενός διεθνούς δικαίου που δίνει προτεραιότητα στο ανθρωπιστικό δίκαιο σε σχέση με τα δικαιώματα του ανθρώπου, δηλαδή σ' ένα δίκαιο που σώζει, θεραπεύει, προφυλάσσει, υποστηρίζει τα ανθρώπινα σώματα, εγκαταλείποντας σταδιακά μια ιδέα της ισότητας πολύ πιο πολύπλοκης. Το επείγον είναι στο εξής μια κατηγορία δράσης αναγνωρισμένη από το δίκαιο. Οριζόμενη σαν μια πρόσκαιρη εξαίρεση, μέσα σ' ένα πλαίσιο ακριβές και προσδιορισμένο, αντιτίθεται «λογικά» στην κατηγορία του συνηθισμένου. Παραδόξως, στην ανθρωπιστική επέμβαση, το επείγον δεν αποτελεί πια μια πρόσκαιρη κατηγορία, ασυνήθιστη ή έκτακτη· στα εδάφη της ανθρωπιστικής επέμβασης γίνεται, ωστόσο, ο μόνος όρος του νέου κοινωνικού συμβολαίου.

Στο σενάριο του επείγοντος εκ μέρους όλων των κοινωνικών παραγόντων που ενέχονται στην ανθρωπιστική αποστολή μια βαθιά δυσπιστία εγκαθίσταται σιγά-σιγά απέναντι σε όλους τους θεσμούς. Πράγματι, μοιάζουν πολύ δυσκίνητοι, όμηροι της τοπικής γραφειοκρατίας και γίνονται κατά συνέπεια εχθροί της δράσης. Σ' αυτή τη λογική, κάθε στάση κριτικής σκέψης γύρω από ένα πρόγραμμα και όχι για μια άμεση δράση αποβαίνει μια στρατηγική βέβαιης αποτυχίας, η

λύτως «έκτακτη» σε σχέση με άλλες επεμβάσεις υποστήριξης, μεταρρυθμίσεων, ενίσχυσης της κοινωνίας των πολιτών. Καμιά φορά, οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσα στους υπεύθυνους οργανισμούς που καθιστούν δυνατή τη χρηματοδότηση ή ακόμα στις έδρες των κατά περίπτωση οργανισμού (όπως ο OSCE ή ο ΟΗΕ με τη μορφή αποφάσεων) ή ακόμα λαμβάνονται από τα κράτη-έθνη.

Η τρίτη αναγκαιότητα είναι η αναγκαιότητα δράσης: η δράση απαιτεί άμεση απάντηση, χωρίς αναμονή και χωρίς την έγνοια του σεβασμού των διαφορών. Υπάρχει δράση για να σώσει (δικαίωμα επεμβάσης) κάτω από την πίεση του εφήμερου επείγοντος εξαγόντος, ένα πρωτόκολλο δράσεων ad hoc έγκυρο για οποιαδήποτε περιοχή και για οποιαδήποτε ομάδα που βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης. Όλος ο μηχανισμός του ανθρωπιστικού βασίζεται στη λογική της δράσης: κύματα πολλαπλών δράσεων που ανταποκρίνονται στις προτεραιότητες των διεθνών χρηματοδοτών· παγκόσμιοι γραφειοκρατικοί κώδικες· κοινωνικοί παράγοντες που δηλώνουν τη δυσπιστία τους σε ό,τι είναι τοπικό και διαφορετικό. Οι «moral entrepreneurs» δημιουργούν μια νομιμότητα που την ενισχύουν μέσα από την «ισχυρή» και ομοιογενοποιητική ρητορική της συμπόνιας και της θυματοποίησης, ενώ και συγχρόνως το κύκλωμα κατανομής των χρημάτων φαίνεται να έχει οργανωθεί με τρόπο συχνά τυχαίο και χωρίς προηγούμενη διάρθρωση. Είναι ένα κύκλωμα δε-

μένο με την ιδέα της επέμβασης σε μια περίπτωση «μερικής οδύνης», τη στιγμή που η απόλυτη οδύνη, το γεγονός που θα ταυτιστεί σαν «βαρβαρότητα» ή «καταστροφή» δεν επιτρέπει καμιά δράση επέμβασης ή υποστήριξης.

Η τεχνολογία των ανθρωπιστικών οργανώσεων δεν αρχίζει να δρα παρά μετά το γεγονός. Μόνον όταν το εφήμερο της καταστροφής, της βαρβαρότητας θα έχει επιτελεσθεί (γενοκτονία, βιασμοί, βιαιότητες, πόλεμοι, λιμός, επιδημίες) τότε μόνο θα μπορούν να νομιμοποιήσουν τη δράση. Η ανθρωπιστική επέμβαση στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν έχει το χαρακτήρα της πρόληψης, εξαρτάται από το γεγονός. Εξάλλου, είναι απαραίτητο να υπάρχει σύμπτωση ανάμεσα στη δράση και τη μαρτυρία· κι όπως η μαρτυρία διαδίδεται συχνά μέσω εικόνων παράγει σχεδόν στιγμιαίως την εντύπωση μιας νομιμοποίησης της ανθρωπιστικής επέμβασης: τη νομιμοποίηση των εθνικών κυβερνήσεων χθες, σε πλανητική κλίμακα σήμερα. Το πολιτικό που δρα πίσω από αυτή τη στρατιά της ουδετερότητας έχει το χρόνο να συνθέσει μια αγορά μέσα από τη σημειολογία της εικόνας (φωτογραφίες, τηλεοράσεις) και τη ρητορική της συμπίνας. Οι συνιστώσες ευσιγνησίας κάθε ανθρωπιστικής επιλογής είναι οι ίδιες επίσης, πολλαπλές και συγκεχυμένες και βιωμένες, στις αντιθετικές τους όψεις, από κάθε άτομο: ένα μείγμα συμπίνας και κυνισμού, επιθυμίας περιπέτειας και αναγκαστικής παρουσίας στον θεαματοποιημένο τόπο, χρήματος και επείγοντος, γραφειοκρατίας. Κάθε πολίτης σύρεται, μ' αυτόν τον τρόπο, στους τόπους της ανθρωπιστικής δραστηριότητας. Σε πολυάριθμες συνεντεύξεις εμπειρογνομώνων ή εθελόντων του ανθρωπιστικού μηχανισμού, η κατευθυντήρια ιδέα και η μαρτυρία του είδους «εγώ είδα, ήμουν εκεί...» γίνεται συχνά: «έκανα» τη Βοσνία, την Αλβανία, το Κόσοβο και σίγουρα θα «κάνω» τη Μακεδονία, το Αφγανιστάν»¹⁷. Πράγματι, πώς μπορούμε ν' αντιταχούμε στη νομιμότητα μιας δράσης που επεμβαίνει για να βοηθήσει τα θύματα στον τόπο των σφαγών, για να ανοικοδομήσει μια χώρα κτλ. Αλλά, όταν στον τόπο μιας «ανθρωπιστικής καταστροφής», τα φώτα των ΜΜΕ σβύνουν, το θέατρο της γενναιοδωρίας χάνει τους ηθοποιούς του. Κι όμως οι ζημιές που προκαλούνται μπορούν να είναι πολύ περισσότερο εκτεταμένες από αυτές που προκαλεί η ίδια η ανθρωπιστική καταστροφή.

Ανθρωπιστικές οργανώσεις και κυβερνητικότητα

Η παρουσία και η εξουσία των διεθνών ΜΚΟ δεν συνθέτουν ένα αμετάβλητο φαινόμενο· ο αντίκτυπός τους στις τοπικές στρατηγικές αλλάζει συνεχώς. Πράγματι μπορούν να γίνουν ανταγωνιστικές και συμπληρωματικές, υποσκάπτοντας την κεντρική θέση των κρατών, σχηματίζοντας μια νέα κοινωνία των πολιτών υπερεθνική και παγκόσμια¹⁸.

Πολιτολόγοι έχουν επεξεργαστεί, σχετικά με τις ΜΚΟ, δυο διαφορετικές στάσεις: η πρώτη συνίσταται στην αντίληψη ότι τα κράτη είναι κεντρικοί παράγοντες των στρατη-

γικών επέμβασης των ΜΚΟ. Η δεύτερη, αντίθετα, θεωρεί ότι οι ΜΚΟ γίνονται ένας νέος χώρος επιρροής που παρουσιάζεται σαν η νέα παγκόσμια κοινωνία των πολιτών, αρμόδια να αλληλοεπιδρά κατά τρόπο σχετικά αυτόνομο με τα κράτη-έθνη όταν πρόκειται για τα ανθρώπινα δικαιώματα, για τη δημιουργία θεσμών με στόχο την εφαρμογή του νόμου, για το περιβάλλον, για το λαθρεμπόριο ανθρωπίνων υπάρξεων. Η κατάλληλη πολιτική σ' αυτή την παγκόσμια μορφή διακυβέρνησης συγκεκριμενοποιείται από 1) μια επίμονη πρόσκληση σε κοινή στάση 2) την παραγωγή μιας λογικής της επείγουσας δράσης. Μετά από τον πολλαπλασιασμό τους στον 20ό αι., οι ΜΚΟ επιβλήθηκαν σιγά-σιγά σαν πρόκληση στις κυβερνήσεις και προοδευτικά κατέλαβαν το χώρο που άφηναν κενό οι κυβερνητικοί θεσμοί. Πολύ συχνά, οι διεθνείς ΜΚΟ δημιούργησαν μια άμεση και ανεξάρτητη μορφή μη κυβερνητικής διπλωματίας που δρα παράλληλα και καμιά φορά αντιθετικά και η οποία προσφεύγει σε δίκτυα υπερεθνικά (Clark 1995).

Από το 1993, ο αριθμός των κρατών που απευθύνονται σε ορισμένες ΜΚΟ, σαν *ad hoc* εμπειρογνώμονες στη διαδικασία και την επεξεργασία διεθνών συμβάσεων αυξήθηκε ιλιγγιωδώς. Οι οικονομικοί και πνευματικοί τους πόροι, η διαχείριση της πληροφόρησής τους, επέτρεψαν σε ορισμένες ΜΚΟ να εγκαταστήσουν ένα είδος εξουσίας που πολλές φορές πήρε τη θέση της ευθύνης και της διοίκησης των κρατικών θεσμών. Η προοδευτική μεγέθυνση του ρόλου τους, σε σχέση με τα κράτη-έθνη και τους δημόσιους θεσμούς που τις χρηματοδοτούν, είναι συνέπεια του ότι έχουν επινοήσει μια στρατηγική ευλύγιστη, κινητική και υπερεθνικής πραγματογνωμοσύνης που τους επιτρέπει να είναι παρούσες την ίδια στιγμή και σε μικρό χρονικό διάστημα στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, να έχουν ένα υπερεθνικό δίκτυο επικοινωνίας και τέλος να είναι σε θέση να παραγάγουν μαρτυρίες (Chavarochette 1997).

Οπωσδήποτε ο ρόλος των ΜΚΟ στη σκηνή της διεθνούς «καταγγελίας» ή στις τοπικές επιχειρησιακές διαδικασίες παραμένει εξαιρετικά αμφίσημος. Καμιά φορά, για παράδειγμα, οι χρηματοδοτούμενες οργανώσεις ή οι ιδρυμένες από το δημόσιο έχουν την τάση να μη διατυπώνουν καμιά κριτική για την κηδεμονεύουσα αρχή τους· άλλοτε και αντίθετα ακόμη και στην έδρα του ΟΗΕ κακίζουν τις ΜΚΟ για πολιτικοποίηση όλων των συζητήσεων. Σε καμιά περίπτωση δεν υπάρχει αμφιβολία: στη διάρκεια των τελευταίων δέκα ετών, αυτός ο νέος πρωταγωνιστής έκανε την εμφάνισή του στη διεθνή σκακιέρα· αντικείμενο που με δυσκολία αποκτά ταυτότητα από τις αναλύσεις των κοινωνικών επιστημών γενικά και της ανθρωπολογίας ιδιαίτερα.

Η αιτία της δράσης

Ιδού ένα παράδειγμα της παρουσίας και του τρόπου δουλειάς τους. Υιοθετημένες από την αμερικανική πρεσβεία στα Τίρανα ή από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, πολυά-

ριθμες ΜΚΟ οργάνωσαν στην Αλβανία, στην περίοδο 1997-2000, μια σειρά από ομάδες εργασίας για την πορνεία, εξηγώντας στους ντόπιους πολιτικούς τις διαδικασίες που είχαν εφαρμόσει στην Ταϊλάνδη και στην Αφρική με σκοπό τον αγώνα κατά της πορνείας στα αστικά κέντρα¹⁹. Το πρωτόκολλο που έκρεπε να ακολουθηθεί ήταν το ίδιο και δεν μπορούσαν να επιτύχουν τη χρηματοδότηση παρά μόνον αν ακολουθούσαν τις αυστηρές διαδικασίες που οι γραφειο-

ψη της Hannah Arendt (1982) για τους εξόριστους και τους απάτριδες, βλέπουμε στους μετανάστες και στους πρόσφυγες τους εκπροσώπους μιας νέας κοινωνικής και πολιτικής κατηγορίας, «των λαών χωρίς κράτος». (Fassin 2000: 23-24)

Από εκείνη τη στιγμή, «θύμα», «πρόσφυγας», «γυναίκα αντικείμενο λαθρεμπορίου», «ψυχικά πληγωμένος» δεν είναι μοναδικές εμπειρίες τραυματικών γεγονότων αλλά εξίσου

κράτες είχαν επινοήσει στη Γενεύη, στην Ουάσιγκτον, στις Βρυξέλλες ή στη Βιέννη. Η ετικέτα «λαθρεμπόριο ανθρωπίνων υπάρξεων» ή όπως το ονομάζουν στο ανθρωπιστικό ιδίωμα «γυναίκα αντικείμενο λαθρεμπορίου»²⁰ ήταν η ίδια κι αν ήταν μουσουλμάνη ή βουδίστρια, κι αν ανήκε σε μια περιοχή ή σε μια άλλη, στη μια ή στην άλλη εθνότητα. Η εμπειρία, η ιστορία –συλλογική ή ατομική– που είχαν προηγηθεί χάνονταν στο όνομα των προαποφασισμένων διαδικασιών και της αποτελεσματικότητας του προγράμματος: η τραυματική εμπειρία και οι ατομικές και συλλογικές στρατηγικές ζωής βρίσκονται περιορισμένες επίσης εδώ, σε μια σειρά κριτηρίων που επιτρέπουν μια «ταξινόμηση» των ανθρωπίνων υπάρξεων. Ο Didier Fassin (2000) στο άρθρο του «μεταξύ πολιτικών του ζώντος και πολιτικής για τη ζωή» έδειξε επαρκώς τη «διοικητική» λογική των αιτίων δράσης των ανθρωπιστικών οργανώσεων.

Αυτός ο δεσμός του τοπικού με το γενικό βρίσκει πιθανώς τα πιο εμβληματικά του σύμβολα στο μετανάστη και τον πρόσφυγα. Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις είτε είναι εκούσιες, και στην περίπτωση αυτή στενά ελεγχόμενες, είτε αναγκαστικές, εξαιτίας του πολέμου ή της καταπίεσης, τοποθετούν στην καρδιά των σύγχρονων κοινωνιών άνδρες και γυναίκες που συνδυάζουν δυο χαρακτηριστικά: είναι ξένοι και εκτοπισμένοι. Προεκτείνοντας τη σκέ-

ετικέτες που επιτρέπουν την εκκίνηση διαδικασιών στους χρηματοδότες, για να τεθούν σε λειτουργία τα προκατασκευασμένα πρωτόκολλα και ετοιμοπαράδοτα προγράμματα επέμβασης. Στην ιδιαίτερη γλώσσα των εμπιστευτικών αναφορών και των πρωτόκολλων των διεθνών οργανισμών, ο πρόσφυγας είναι μια κατηγορία εντελώς εξαγώγιμη και ανταλλάξιμη από το ένα πλαίσιο σ' ένα άλλο: από τη Βοσνία μέχρι τις Φιλιππίνες, μια γυναίκα «αντικείμενο λαθρεμπορίου» υποβάλλεται στις ίδιες διαδικασίες επαναπατρισμού είτε βρίσκεται στο Κόσοβο είτε στην Ταϊλάνδη: η αποστρατιωτικοποίηση εφαρμόζεται, στην Αφρική και στη Νότια Αμερική, με τις ίδιες διαδικασίες. Οι ομοιογενοποιητικές στρατηγικές των πρωτόκολλων επέμβασης των διεθνών οργανισμών τείνουν να εξαλείψουν κάθε στρατηγική επέμβασης με «πολιτισμικό» στόχο. Έτσι, κατά τρόπο παραδειγματικό, η γραφειοκρατικοποίηση των εικόνων του οίκτου σηματοδμεμένες από όλη τη ρητορική του ουνιβερσαλισμού, της αποτελεσματικότητας, της καλής πρόθεσης και της αναγκαιότητας για δράση διαπερνά και προσδιορίζει την πλειοψηφία των εγγράφων, των φυλλαδίων και των εμπιστευτικών αναφορών των ανθρωπιστικών οργανώσεων (Appadurai 1996α και β).

Θα ήθελα να καταλήξω παρουσιάζοντας, χωρίς να τα σχολιάσω, δυο παραθέματα γραμμένα στα αγγλικά (τη διεθνή γλώσσα του ανθρωπιστικού) σαν εισαγωγή στην κυ-

ρίαρχη ρητορική και στον τρόπο επέμβασης που προτιμούν αυτοί οι οργανισμοί. Το πρώτο απόσπασμα προέρχεται από ένα φυλλάδιο που γνωστοποιούσε μια διεθνή σύσκεψη στα Τίρανα τον Οκτώβριο του 2000, της οποίας η θεματική επιγραφόταν: Πορνεία και λαθρεμπόριο ανθρωπίνων υπάρξεων. Οι ομάδες εργασίας και οι διεθνείς συσκέψεις συμμετέχουν πράγματι στην παράλληλη διπλωματία και τη στρατηγική που εφαρμόζουν οι διεθνείς οργανισμοί.

Η δράση του ΟΙΜ/ΔΟΜ²¹ στα Βαλκάνια αποσκοπεί στη σταθεροποίηση, την αποκατάσταση και την ανοικοδόμηση της περιοχής μέσω μιας σειράς ανθρωπιστικών και μεταεπείγοντικών προγραμμάτων και σχεδίων σε ό,τι αφορά στην αποκατάσταση των μεταναστών, την υγεία, την εκπαίδευση, την τεχνική συνεργασία και τη δημόσια ασφάλεια. Πράγμα που γίνεται με τη χρηματική υποστήριξη της κυβέρνησης της Ιταλίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, των ΗΠΑ, του Καναδά, της Σουηδίας, άλλων μελών της ΕΕ, οργανισμών του ΟΗΕ και σε συνεργασία με την κυβέρνηση της Αλβανίας και τοπικών/διεθνών ΜΚΟ/συνλόγων.

Italy/Albanian Counter Trafficking Experience; A Dialogue on Lessons Learned and Future Practices (Under the Auspices of Albanian Ministry of Justice)

Το δεύτερο απόσπασμα προέρχεται από το ίδιο φυλλάδιο, επαναλαμβάνει τα λόγια του Brunson McKinley, προέδρου ΙΟΜ/ΔΟΜ, τη 15η Φεβρουαρίου 2000:

Οι φάκελοί μας περιέχουν πλούσιο υλικό δημιουργικής ανθρωπιστικής δράσης. Εκπαιδεύσαμε πρώην αντάρτες σε πολιτικές απασχολήσεις, τεκμηριώσαμε τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των εκτοπισμένων ατόμων, μοιράσαμε ψηφοδέλτια στους πρόσφυγες της διασποράς [...]. Η μετασυγκρουσιακή ή η μετα-επείγοντική περίσταση είναι αποφασιστική για μια αποτελεσματική ανθρωπιστική δράση. Εδώ έχουμε την ευκαιρία όχι μόνον να θεραπεύσουμε πληγές, αλλά και να ξαναρχίσουμε τις δραστηριότητες που ορίζουν την ανθρώπινη ύπαρξή μας. Η ΙΟΜ/ΔΟΜ προσανατολίζεται ιδιαίτερα στο να βοηθά ανθρώπους να ξαναρχίσουν τη ζωή τους μετά από μια καταστροφή. Είναι πρόκληση για μας να ανταποκριθούμε γρήγορα στην πραγματική ανάγκη, όπου και όπως τους συναντούμε, να τους προσλάβουμε, να τους δώσουμε κίνητρα και να ανταμείψουμε τους πιο ενθουσιώδεις και αφοσιωμένους επιτόπια εργαζόμενους.

Μετάφραση Μπάμπης Γεωργαντίδης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Howard Becker, στο όγδοο κεφάλαιο του βιβλίου του *Outsiders* (1963) γράφει: *Moral Entrepreneurs* είναι αυτοί που δημιουργούν και επιβάλλουν κανόνες. Το πρωτότυπο του δημιουργού κανόνων είναι ο σταυροφόρος μεταρρυθμιστής, που ενδιαφέρεται να αρχίσουν οι άνθρωποι να κάνουν αυτό που θεωρούν ότι είναι δίκαιο, όχι μόνον γιατί είναι δίκαιο αλλά επειδή εί-

ναι επίσης καλό για τους εαυτούς τους ή επειδή θα προλάβει ορισμένα είδη εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο.

2. Μια πρώτη μορφή αυτού του άρθρου παρουσιάστηκε το Μάιο του 2001 στο σεμινάριο του διήλθε ο Didier Fassin στην Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales καθώς και τον Ιούνιο του 2000 στο γαλλο-αμερικανικό συμπόσιο που οργανώθηκε από τον Marc Abélès στο LAIOS και δημοσιεύθηκε στο τεύχος III του περιοδικού *Multitudes* (Pandolfi 2000). Ευχαριστώ τη Marie Lossard που διάβασε το κείμενο και πιο ιδιαίτερα τον Gilles Bibeau για τη συζήτησή μας και για τις υποδείξεις του.
3. Τα παραθέματα από τον Magris και τον Zanini είναι μετάφραση της συγγραφώς από τα ιταλικά.
4. KFOR: την 9η Νοεμβρίου 2000 (δεδομένα διαθέσιμα στο Αρχηγείο της KFOR στην έδρα της MINUK) η Mission intérimaire des Nations Unies στο Κόσοβο αριθμούσε, συνολικά 45.506 στρατιώτες, από τους οποίους 36.886 ανήκουν σε χώρες του NATO (οι σημαντικότερες: Ιταλία 6.859, ΗΠΑ 6.212, Γερμανία 5.560, Γαλλία 5.455, Ηνωμένο Βασίλειο 3.975, Ελλάδα 1.856, Ισπανία 1.498, Πολωνία 1.339) και οι 8.620 από χώρες που δεν ανήκουν στο NATO (οι σημαντικότερες: Ρωσία 3.210, Φινλανδία 831, Σουηδία 747). Τη 18η Φεβρουαρίου 2002, η ιστοσελίδα της KFOR αναφέρει: όχι περισσότεροι από 40.091 στρατιώτες συνολικά, από τους οποίους 35.217 των χωρών του NATO (κυρίως από: την Ιταλία 4500, τις ΗΠΑ 5.300, τη Γερμανία 5.045, τη Γαλλία 7.300, το Ηνωμένο Βασίλειο 3.900, την Ελλάδα 1.676, την Ισπανία 1.200, την Ολλανδία 1.456, τη Νορβηγία 980, την Τουρκία 940) και 4.874 στρατιώτες από χώρες μη μέλη του NATO (κυρίως: Ρωσία 492, Φινλανδία 820, Σουηδία 751, Ην. Αρ. Εμιράτα 1.240, Αυστρία 480).
5. Ιδιωτική επιχείρηση διεθνών ταχυδρομικών υπηρεσιών.
6. Οι ανθρωπιστικές οργανώσεις, από τη δεκαετία του 1980 και ακόμα περισσότερο από την πτώση του τείχους του Βερολίνου, βρέθηκαν στο σταυροδρόμι πολλαπλών διακυβευσμάτων των διεθνών σχέσεων. Ο όρος «ανθρωπιστικός», μια από τις επινοήσεις του 20ού αι. έγινε «μια λέξη οδηγός του λεξιλογίου του τέλους του 20ού αι.» (Ryffman 1999: 14). Το Dictionnaire Historique de la Langue Française ανατρέπει στο 1835 οπότε συναντάται για πρώτη φορά η έννοια. Το Petit Larousse, έκδοση του 1999, σημειώνει: «σύνολο ανθρωπιστικών οργανώσεων και των δραστηριοτήτων που διεξάγουν». Ο Bernard Kouchner, στο βιβλίο του *Le malheur des autres*, γράφει: «Οι ανθρωπιστικές δραστηριότητες πέρασαν στα ήθη» (1991: 313).
7. Η ιστορική προέλευση της ανθρωπιστικής επέμβασης ανάγεται στο 19ο αι., τη στιγμή που η Ευρώπη συγκρούεται με την οθωμανική αυτοκρατορία. Για παράδειγμα, το 1827 η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία επεμβαίνουν υπέρ της Ελλάδας στον πόλεμο της ανεξαρτησίας που διεξάγει κατά των Τούρκων. Μπορούμε να ανατρέξουμε στο 1860 για τον πρώτο πραγματικό ανθρωπιστικό πόλεμο, όταν η Γαλλία επεμβαίνει στο Λίβανο για να προστατέψει τους μαρωνίτες χριστιανούς από τις επιθέσεις των μουσουλμάνων. Η επέμβαση έγινε μετά τη σφαγή 6000 μαρωνιτών από τους Δρούσους. Το 1877-1878 η Ρωσία επικαλείται πάλι θρησκευτικούς και ανθρωπιστικούς λόγους για να επέμβει υπέρ της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας και της αυτονομίας της Βοσνίας. Αυτά τα επεισόδια είναι πιθανά ιδανικά παραδείγματα στρατιωτικής ανθρωπιστικής επέμβασης, δηλαδή ένα μείγμα ηθικών και πρακτικών συμφερόντων. Από τη μια, η Ευρώπη βλέπει στην ήττα της οθωμανικής αυτοκρατορίας τη δυνατότητα οικονομικών και πολιτικών πλεονεκτημάτων – όπως για παράδειγμα στον Πόλεμο της Κριμαίας [1854-1855], από την άλλη, οι πραγματικές φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν από τις οθωμανικές αρχές επιτρέπουν στην Ευρώπη να θεωρήσει αυτήν την

- αυτοκρατορία ακριβώς σαν τον τόπο της βαρβαρότητας και της οπισθοδρόμησης με όρους των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μια άλλη ενδιαφέρουσα και άκρως αμφίσημη περίπτωση είναι η επέμβαση που θα οδηγήσει τουλάχιστον «επισημώς», στην κατάρτιση του δουλεμπορίου του Αφρικανών.
8. Χρησιμοποιώ εδώ την έννοια «κινούμενη κυριαρχία» εμπνεόμενη από την έννοια «κινητή κυριαρχία» που ο Appadurai (1996α και β) χρησιμοποιεί σε διαφορετικές περιστάσεις.
9. Για το θέμα αυτό βλέπε τα τεύχη III και IV της επιθεώρησης *Multitudes*.
10. Η διαδικασία μετάβασης που συνέβη στην Αλβανία στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας παρουσιάστηκε σαν μια λαβυρινθώδης πορεία. Η επίκληση της έννοιας της μετάβασης είναι συχνά ένα στρατήγημα που επιτρέπει την αποφυγή των αμφισημιών και των αντιφάσεων που υπονοούν όλες οι μεταβατικές περιόδους από μια δικατορία σε μια διαδικασία βαθμιαίου εκσυγχρονισμού. Η Αλβανία δεν ήταν η εξαίρεση στον κανόνα. Οι μεταβάσεις οδηγούν στην παραγωγή ενός συνόλου πρακτικών, συχνά αντιφωτισμένων, και σημασιών γύρω από τους διάφορους κοινωνικούς παράγοντες που εμπλέκονται. Από την άποψη ενός ριζικού εκδημοκρατισμού της κοινωνίας, η κεντρική περίοδος της αλβανικής «μετάβασης» αποκαλύπτει τις πολύπλοκες όψεις της: α) μια διαδικασία αστικοποίησης που οδηγεί σε νέες μορφές περιθωριοποίησης· β) η ανάδυση ενός νέου είδους απόκλισης μεταξύ των γενεών γ) μετασχηματισμός των ελίτ και η σύγκρουση μεταξύ των αγροτικών και αστικών ελίτ, μεταξύ των γραφειοκρατικο-πολιτικών ελίτ και των πνευματικών ελίτ.
11. Η οργάνωση των ΜΚΟ στο σύνολό τους απόκτησε, σιγά-σιγά, στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, μια αυτονομία επέμβασης και χρηματοδότησης στο εσωτερικό κάθε κράτους-έθνους, παρουσιαζόμενες σαν ιδιωτικοί και όχι δημόσιοι παράγοντες. Σε ορισμένες δυτικές χώρες (Ιταλία, Νορβηγία, Καναδά) αυτό δεν εμπόδισε ορισμένες ΜΚΟ να έχουν στενές σχέσεις με κρατικούς οργανισμούς και οδήγησε στις διάφορες μορφές διεθνούς συνεργασίας. Ωστόσο πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στις τοπικές και στις διεθνείς ΜΚΟ. Οι πρώτες είναι ιδιωτικές εθνικές ομάδες, «φαινομενικά» μη κερδοσκοπικές, που συγκεντρώνουν πολίτες της ίδιας χώρας και μπορούν να συμμαχήσουν ή όχι με μια διεθνή ΜΚΟ. Αντίθετα, οι διεθνείς ΜΚΟ ενώνουν τις ΜΚΟ διαφόρων χωρών και σχηματίζουν ομάδες εθελοντών που ανήκουν σ' αυτές τις χώρες, που ενδεχομένως είναι σε θέση να επέμβουν στη συνέχεια κάτω από την πίεση του επείγοντος: κοσμικές ανθρωπιστικές ΜΚΟ (*Médecins sans frontières*, *Médecins du Monde*, *Save the Children*, *OXFAM*, *Care*), καθολικές θρησκευτικές οργανώσεις (*Caritas*) και ισλαμικές (*ACVI*), επεμβατικές ΜΚΟ (δομημένες με επαγγελματικό τρόπο όπως η ΜΚΟ για μικροπιστώσεις. Δεν δρουν άμεσα στο χώρο της κρίσης, αλλά στέλνουν εκεί ενδεχομένως ερευνητές (*Amnesty International*). Στο άρθρο 71 του καταστατικού Χάρτη των ΗΕ, έγινε προσπάθεια να τυποποιηθεί η σχέση μεταξύ των Η.Ε. και των ΜΚΟ, στην πραγματικότητα όμως, οι σχέσεις μεταξύ των ΜΚΟ και των επιμέρους οργανισμών των Η.Ε. συνεχίζουν να είναι διφορούμενες και είναι προφανές ότι το διφορούμενο, στις περισσότερες των περιπτώσεων παράγει μια εξουσία αυτονομίας όλο και περισσότερο δυνατή.
12. Ο υπεύθυνος ενός προγράμματος, χαρακτηρισμένου ως «επείγον», εξηγεί τις «μεταπειγοντικές» πρακτικές και το τέλος του προϋπολογισμού: «Είμαστε καθ' οδόν να «κλείσουμε» στο Κόσσοβο, αλλά θα «ανοίξουμε» σε άλλα σημεία των Βαλκανίων. Σήμερα οι χώρες (δωρητές) ενδιαφέρονται για τις μειονότητες. Θα κάνουμε εξαιρετικά πράγματα, πρέπει να οργανώσουμε εκλεκτό πανεπιστημιακό (δίκτυο)
13. Οι διεθνείς οργανώσεις οι καταγεγραμμένες στην «Contact List» του Humanitarian Community Information Center (HCIC) στην Πρίστινα (χρηματοδοτούμενη από το HCR), στις 14 Φεβρουαρίου 2000: 319 διεθνείς οργανώσεις (οι κυριότερες *Amnestin International*, *American Refugee Committee*, *Care International*, *Caritas*, *Agence Canadienne de Développement international (ACDI)*, *Conseil de l'Europe*, *Comité International de la Croix Rouge*, *European Community Humanitarian Office (ECHO)*, *Food and Agricultural Organisation (FAO)*, *Humanitarian Community Information Center (HCIC)*, *International Crisis Group (ICG)*, *International Medical Corps (IMC)*, *Organisation Internationale pour les Migrations (OIM)*, *International Rescue Committee (IRC)*, *Institute of War and Peace Reporting (IWPR)*, *KFOR*, *Mercy Corps International*, *Médecins sans Frontières (MSF)*, *Office of Foreign Disaster Assistance USA*, *USAID*, *Office of Transition Initiative – OTI*, *OSCE*, *OXFAM*, *Pharmaciens sans Frontières*, *Save the Children*, *EU Task Force Reconstruction of Kosovo (TAFKO)*, *the Salvation Army*, *UNCHS*, *UNDG*, *UNDP*, *UNFPA*, *UNHCR*, *UNHCHR*, *UNICEF*, *UNFEM*, *UNIP*, *UNMAS*, *UNMIK*, *UNWFP*, *UNWHO*, *World Bank*, *World Vision*, *UN Mine Action Center*). Στις 18 Ιανουαρίου 2001 υπήρχαν 360 διεθνείς οργανώσεις.
14. Βλ. το βιβλίο *Moyens sans fins* (1995) στο οποίο ο Agamben μας υπενθυμίζει ότι η καταγραφή σε κατάλογο του πρόσφυγα σπάει το δεσμό ανάμεσα στον άνθρωπο και τον πολίτη και ανοίγει το σημερινό χώρο της κρίσης του κράτους-έθνους. Βλ. ιδιαίτερα το κεφάλαιο «πέρα από τα δικαιώματα του ανθρώπου».
15. Ο Foucault ορίζει την κυβερνητικότητα (*gouvernementalité*) ως «το σύνολο που αποτελείται από τις οδηγίες, τις διαδικασίες, τις αναλύσεις, τις τακτικές που επιτρέπουν την εξάσκηση αυτής της πολύ ειδικής, αν και πολύ πολύπλοκης, μορφής εξουσίας που έχει για στόχο τον πληθυσμό και σαν βασικό τεχνικό εργαλείο τους μηχανισμούς ασφαλείας» (1986: 18).
16. Η πρώτη σύγχρονη αρχή της κυριαρχίας τέθηκε με την ειρήνη της Βεσφαλίας το 1648 (*cuis regio eius religio*). Πολιτολόγοι και διεθνολόγοι, με ποικίλες προοπτικές, εντόπισαν διαφορετικούς ορισμούς της έννοιας της σύγχρονης κυριαρχίας. Μπορούμε να παραπέμψουμε σε τέσσερις τύπους κυριαρχίας: «εσωτερική» κυριαρχία (*souveraineté «domestique»*), ανεξάρτητη κυριαρχία (*souveraineté indépendante*), βεσφαλική κυριαρχία (*souveraineté westphalienne*) και νομικο-διεθνής κυριαρχία (*souveraineté juridico-internationale*). Πώς τις διαφοροποιούμε; η «εσωτερική» κυριαρχία ενέχει τυπικό κύρος και έλεγχο· η ανεξάρτητη κυριαρχία ενέχει μόνον έλεγχο· οι δυο άλλοι τύποι κυριαρχίας ενέχουν μόνον τυπικό κύρος. Η τυπική εξουσία και ο έλεγχος ορίζονται ως θεσμικοί παράμετροι και ποτέ σε προοπτική κριτικής. Παρά την πολυπλοκότητά της, αυτή η διάκριση, φαινομενικά λογική, που επιβάλλεται από το δικαίωμα και τις πολιτικές επιστήμες, δημιουργεί στην πραγματικότητα μια θεώρηση του σύγχρονου που θέλει να είναι πάρα πολύ καθυστερημένη. Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας η ανθρωπολογία προσέγγισε το πρόβλημα της κυριαρχίας με εντελώς διαφορετικό τρόπο: εθνογραφικά, δηλαδή θέτοντας σε δοκιμασία αυτές τις τυπολογίες του τυπικού κύρους και του ελέγχου, «παραβάλλοντάς» τις με τα δεδομένα μιας επιτόπιας έρευνας και με ακριβή παρατήρηση των εν χρήσει πρακτικών και με σκοπό την κατασκευή και την επιβολή της κυριαρχίας πάνω σε διάφορες γεωπολιτικές και εμπειριακές τοποθεσίες. Το πιο ενδιαφέρον αποτέλεσμα, πάνω στο οποίο αναπτύσσου-

- με τον προβληματισμό μας σ' αυτό το άρθρο, συνίσταται στη μετατόπιση της σύγχρονης ανθρωπολογίας προς μια αντίληψη βιο-πολιτικής της κυριαρχίας, που δανείζεται τις έννοιες της από τον Foucault και πιο πρόσφατα από τον Agamben.
17. Η θέση του Edouard Saïd (1979) για τις μορφές του λόγου που τροφοδοτούν την αποικιακή εξουσία, λόγος που δρα όχι μόνον σαν εργαλειακός τρόπος γνώσης αλλά επίσης σαν αμφίσημο πρωτόκολλο της φαντασίας και της επιθυμίας, φαίνεται θεμελιακή για να γίνει αντιληπτό πως ο ανθρωπιστικός μηχανισμός κατασκευάζει, θρέφει, ενδυναμώνει τη δική του παράλληλη εξουσία χάρη στη ρητορική της συμπόνιας, της μαρτυρίας, χάρη στην «ηθική» αναγκαιότητα του θύματος, του εχθρού, χάρη στην «ηθική» αναγκαιότητα της ταυτόχρονης και θρυματισμένης δράσης και τέλος χάρη στα πρωτόκολλα επέμβασης που είναι εξαγώγιμα στα τέσσερα σημεία του κόσμου.
 18. Ο Rony Brauman και ο Philippe Mesnard γράφουν: «για τις ΜΚΟ, η κοινή γνώμη (επιχειρήσεις και ιδρύματα, τοπικές και περιφερειακές ενώσεις) είναι ένα επαρκές νομικό πρόσωπο και συνεπώς στήριγμα» (2000:9).
 19. Ο Michel Doucin επενθυμίζει: «Οι ΜΚΟ, αντιμέτωπες με τη διπλωματία του επείγοντος και της γραμμής του μετώπου, οδηγούνται, καμιά φορά παρά τη θέλησή τους, στην ανάπτυξη επαφών «διπλωματικής φύσης» με τις αρχές του ΟΗΕ και τους εμπλεκόμενους στις συγκρούσεις, χωρίς να έχουν πάντοτε τις αρμοδιότητες» (2000: 46).
 20. Η έκφραση «γυναίκα αντικείμενο λαθρεμπορίου» χρησιμοποιείται συχνά στις ομιλίες που κυκλοφορούν ανάμεσα στους επικεφαλής των αποστολών και των διαφόρων διεθνών οργανισμών και ΜΚΟ.
 21. Η ΔΟΜ ιδρύθηκε το 1951, περιλαμβάνει 76 κράτη-μέλη και η έδρα της βρίσκεται στη Γενεύη. Δρα σε συνεργασία με πολλές διεθνείς και μη κυβερνητικές οργανώσεις και με πολλούς εξειδικευμένους οργανισμούς των Η.Ε.
- BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**
- Agamben, G., 1995, *Moyens sans fins. Notes sur la politique*. Paris, Éditions Payot et Rivages.
- . 1997, *Homo Sacer. I Le pouvoir souverain et la vie nue*. Paris, Seuil.
- . 1998, «Politica dell'esilio», *Derive e Approdi*, 16: 25--27.
- . 1999, *Ce que reste d'Auschwitz*. Paris, Rivages.
- Appadurai, A., 1996a, *Sovereignty without Territoriality. Notes for a Postnational Geography*: 40--58 in P. Yager (dir.), *Geography of Identity*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- . 1996b, *Modernity at Large: Cultural Dimension of Globalisation*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Becker, H., 1963, *Outsiders*. New York, Free Press.
- Bibeau, G., 2000, «Vers une éthique créole», *Anthropologie et Sociétés*, 24, 2: 129--148.
- Braudel, F., 1986, *L'identité de la France. Espace et histoire*. Paris, Arthaud.
- Brauman, R., et P. Mesnard, 2000, «Champ humanitaire et champ de force», *Mouvements*, 12: 8-12.
- Chavarochette, C., 1997, *Les archives des ONG: une nouvelle source documentaire pour l'historien?* Document de l'Équipe Histoire et Société de l'Amérique Latine.
- Chomsky, N., 1999, *The New Military Humanism. Lessons from Kosovo*. Vancouver, New Star Books.
- Clark, A. M., 1995, «Non-Governmental Organizations and their Influence on International Society», *Journal of International Affairs*, 48, 2: 509-524.
- Ditchev, I., 1996, «D'oncle Enver à oncle Sam: les ruines de l'utopie», *Autrement: Albanie utopie*, 90: 28-40.
- Doucine, M., 2000, «Entre politiques du vivant et politiques de coopération et de gestion des crises», *Mouvements*, 12: 42-48.
- Fassin, D., 2000, «Entre politiques du vivant et politiques de la vie. Pour une anthropologie de la santé», *Les notes de recherche n.1 du CRESO*, Bobigny, Université Paris 13.
- Foucault, M., 1986, «La gouvernementalité», *Actes*, 54: 10-19.
- Geoffroy, V. de, 2000, «Militaro-humanitaire ou civilo-militaire?», *Mouvements*, 12: 49-54.
- Kouchner, B., 1991, *Le malheur des autres*. Odile Jacob, Paris.
- Hancock, G., 1989, *Lords of Poverty. The Power, Prestige and corruption of International Aids Business*. New York, The Atlantic Monthly Press.
- Laïdi, Z., 1998, «L'urgence ou la dévalorisation culturelle de l'avenir»: 11-52, in Z. Laïdi (dir.), *Urgence, souffrance, misère*. Bruxelles, Éditions complexes.
- McKinley, B., 2000, *Humanitarian Action in the New Century*. Publication IOM.
- Magris, C., 1991, «Come i pesci il mare», *Frontiere, Nuovi Argomenti*, supp. 38: 1-12.
- Malkki, L. H., 1997, «National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees»: 11-52, in A. Gupta et J. Ferguson (dir.), *Culture, Power, Place. Explorations in Critical Anthropology*. Durham, Duke University Press.
- Martelli, F., 1998, *Capire l'Albania*. Bologna, il Mulino.
- Pandolfi, M., 1991, *Itinerari delle emozioni: corpo e identità femminile nel Sannio campano*. Milan, Franco Angeli.
- . 1999, «Mite dhe forma të reja dominimi në Shqipërinë e sotme», *Perpjekja*, 15-16: 197-220.
- . 2000, «L'industrie humanitaire: une souveraineté mouvante et supracoloniale. Réflexion sur l'expérience des Balkans», *Multitudes*, III, Automne: 97-105.
- . 2001, «Réponse à Moncorge», *Multitudes*, IV, Hiver: 209-211.
- Prendegast, J., 1997, *Crisis Response. Humanitarian Band-Aids in Sudan and Somalia*. Londres, Pluto.
- Razac, O., 2000, *Histoire politique du barbelé*. Paris, La fabrique éditions.
- Rufin, J.-C., 1994, *L'aventure humanitaire*, Paris, Gallimard.
- . 1999, «Pour l'humanitaire. Dépasser le sentiment d'échec», *Le Débat*, 105: 4-21.
- Ryffman, P., 1999, *La question humanitaire*. Paris, Ellipses Édition.
- Saïd, E. W., 1979, *Orientalism*. New York, Random House et Vintage Books.
- Zanini, P., 1997, *Significati del confine*, Milan, Bruno Mondadori.